

KÖNYVKIADÓ VALLALAT
SVÁJC

Dr. Gosztony Kálmán

Összehasonlító szumér nyelvtan

**KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
SVAJC**

A francia kiadás eredeti címe:

DICTIONNAIRE
D'ÉTYMOLOGIE SUMÉRIENNE
ET
GRAMMAIRE COMPARÉE

PAR

Colman-Gabriel GOSTONY

Ancien professeur au Collège Saint-Michel, St.-Étienne (Loire)
Ancien auditeur (1952-72) à l'École Pratique des Hautes Études
Sciences philologiques (Sumérien). Paris (Sorbonne)

Ouvrage publié avec le concours
du Centre National de la Recherche Scientifique

PARIS
ÉDITION E. DE BOCCARD
1975

Összehasonlító szumér nyelvten

Dr. Gosztony Kálmán

A Saint-Michel Kollégium v. tanára, Saint-Étienne (Loire)

A Sorbonne Egyetem (Párizs) Kutató Főiskolája

(IV.) nyelvészeti, szumérismereti osztályának hallgatója (1952—72)

Az eredeti francia nyelvű kiadás a
Francia Nemzeti Központi Tudományos Kutató Intézet
támogatásával megjelent munka

Fordította

VÁLLAY FRIGYES KÁROLY

KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
SVÁJC

A szedést, tördelést és nyomást készítette:
GILDE BARNA

Copyright by DUNA Verlag, Switzerland

Készült 1977-ben, a DUNA fennállásának 20. évében
a DUNA KÖNYVKIADÓ VÁLLALATNÁL
CH 5615 Fahrwangen, POB. 10, Switzerland

BEVEZETŐ

Párisban, az E. de Boccard kiadásában, állami támogatással, 1975-ben megjelent «Dictionnaire d'Etymologie sumérienne et Grammaire comparée» c. könyv nyelvtani részének magyar nyelvű változata a jelen munka, *Vállay Frigyes Károly* átültetésében.

A másik, a szótári rész, az ókori keleti szumér nyelvnek, és helyenként az ókori akkad nyelvnek is, élő vagy holt nyelvekben mutatkozó, visszatérő jelenségeit öleli fel.

A szók párhuzamos ismertetésében ott az olvasó, aki a francia nyelvet kellően nem ismeri, az *idézett* más nyelvek *párhuzamában*, a magyar megfelelőikben is, a bennük előforduló szavakat nagyjában mégis felismerheti.

A könyv nyelvtani fejtegetései azonban, a francia nyelvű szövegben, nem minden magyar olvasó számára egykönnyen hozzáférhetőnek látszanak.

A magyar változat ebben a munkában a magyar olvasó alkalmas tájékoztatását szolgálja.

Dr. Zakar András (Budapest) nyelvész közreműködéséért és szíves támogatásáért a kiadó és a szerző köszönetüket fejezik ki.

A szerző

Ebben a műben nem volna helyénvaló, mégcsak rövidítve sem, egy összehasonlító nyelvtant adni. De azért a kép kiegészítése végett — már amennyire a szumérnak a későbbi nyelvekben való továbbélését illeti — néhány megjegyzés után felvonultatunk egy sor alaktani és mondattani jellegzetességet, amely néhány fontos részlet tekintetében egy folytonosságról tanúskodik, még ha több évezredről is van szó. Egy kiegészítő függelék csatolunk még az előző fejezetekben közölt összehasonlító szógyűjtemény megtoldására.

Íme néhány bevezető szó a szumér nyelv általános szerkezetére és a benne foglalt fogalomrendszerre vonatkozóan.

A szumér mondat tárgyi (objektív). Tömörségében kifejezi a gondolat gazdagságát, néha keresve a nyelv-harmóniát. Azonban előfordul, hogy érzésünk szerint keveseljük benne a világosságot... Az alaktani szerkezete rugalmas. A beszédrészek változhatnak a szöveg-összefüggés természete szerint. A szumérnak névelője

nincs. Bizonyos esetekben megengedett a ragok elhagyása. Az alanyeset és a tárgyeset megállapítása végett néha tekintetbe kell venni a szövegösszefüggést, hogy megkülönböztessük az alanyt és a tárgyat. Ugyancsak a szövegösszefüggés segít nekünk bizonyos szavak pontos jelentésének megállapításánál is.

A szumér nyelvben a kijelentés feltétlen. A mondat részeinek mintegy egymásmellé rendelése — nyelvtani hangképzések nélkül — visszatükrözi azt a gondolatot, hogy a cselekvés egy viszonylagos tétlenség a mindenség mozgásában, olyan állapot, mint «az engedve mozdulás».

A mondat felépítésének tengelyében mégis az *ige* van, egy komplexum, amely valójában a mondatbeli gondolat egy kis elrendezés-összefoglalása és amely utalást ad a többi elemek funkciójára vonatkozóan. Az ige a mondat «szelleme». Az időfogalom az általános időtartamnak csupán egy árnyalata. A szumérek számára a megvalósult esemény, a befejezett cselekvés az egyedüli valóság; ez egy «jelen», míg a mi jelenünk úgy fogható fel, mint közvetlen «jövő» és a mi jövőnk azonossá válik egy (néha) enyhe óhajtással.

A szumér nyelv helyzete

Azok az erőfeszítések, amelyek a szumér nyelv osztályozására irányulnak — kiváltképpen ami a szerkezetét illeti — nagyon különfélék. Több oldalról a szumért összehasonlították hol a nyelvek sokaságával, csaknem

valamennyivel, de kevés eredménnyel, hol pedig — épp ellenkezően — azt állították mind a mai napig, hogy a szumér, kiváltképp a szerkezete tekintetében — egyik nyelvvel sem rokon.

C. Autran valamikor azt ajánlotta, hogy tekintsék a szumért egy ősrégi nyelvészeti komplexum alapanyagának, amely a kevésbé ismert távoli múltba nyúlik vissza... Ez a meghátrálás azonban nem látszik elfogadható és elkerülhetetlen megoldásnak.

Az említett ellentmondásoknak az oka az a tény, hogy az igen részleges és egyenlőtlen hasonlatosságok a szumérrel számos nyelvben előfordulnak. Az összehasonlítás érdekelt kutatói között egyesek sokat észrevettek, mások viszont igen keveset vettek észre, ami a szumér alapját illeti. Itt az út nehéz a nem-szumérológusok részére és azok részére is, akik nem ismerik elegendő mértékben sem a szumért, sem pedig azokat a nyelveket, amelyeket vele szembehelyeznek...

Ragok, előragok¹ belragok kíséretével vagy azok nélkül, akadnak szép számban egymástól másként elütő nyelvekben is, akár egyedül, akár kombinálva, különféle változatokban. Több-kevesebb gyakorisággal még a modern nyelvekben is előfordulnak különféle «osztályozók» (determinatívok), mint régies maradványok.

¹ Az «elő-rag» helyesebben: előige (Préfixe verbal), a szumér nyelvben is. Nem igazi «prae-fixum», mivelhogy a felszólító módban a szó végére kerül. Magyarban is jobban «elő-ige» (pré-verbe). — Praefixum pl. a latinban van. (Szerző megj.)

A szumér az első bizonyítékokkal igazolt és tudományosan ismert nyelv. (Igen természetesen számításba kell venni néhány kevésbé ismert és vitás részletet is.) A szumér utáni nyelvekben, vagyis az élő nyelvekben a kölcsönösségek az egyik nyelvcsoporthoz a másikba vándorolnak. Innen van az, hogy kétértelműségek merülnek föl...

A megkülönböztetésre a hajlítások (flexiók) — főleg a belső, a névszói vagy igei szolgálatban lévők — jelentkeznek az *agglutináció* ragjaival szemben mint általános *ismérvek* a nyelvek osztályozásánál, anélkül azonban, hogy az összes esetekben így meg lehetne határozni az idióma jellegét.

Hogy elhelyezzék valahová (vagy pedig ne helyezték el) a szumér nyelvet, a kutatók főleg WEISSBACH-nak 1898-ban megjelent *«Die sumerische Frage»* című művéhez igazodtak, amelynek sok pontja már túlhaladott álláspontot jelent. Előadása több vonatkozásban másod- vagy harmadkézből való. Őt követve V. Christian igen változatos képet festett, több irányban önkényesen, a szumér nyelv jellegére és kapcsolataira vonatkozóan. (*Die Stellung des Sumerischen*, 1932.; *Beiträge*, 1957.) Christian megkísérelt szuggerálni egy képzelt «proto-szumért», — a III. évezred előttit —, amikor valóságos, távoli nyelvekből töredékeket idézett (szudánit, kaukázusit, tibet-burmait stb.)... (Ergebnis, 121 ss.) Egy szintén kiagyalt véleményt követett (1879-ből), Hyde Clarke-tól. (Eszerint a szumér az urál-altáji, az afrikai, a mandingo, a bornu, a burmai és az amerikai nyelvek

keveréke /?/, a «pomo»-é /?/) ... A történelemelőttiség paradoxonnak látszik a nyelvészetben is ... Ugyancsak kevésbé meggyőző és inkább önkényes Christian irányzata, amely szerint egy szumér szócsoporthoz a mezopotámiai szemitából származtat. Kivéve egy kisszámú kölcsönszót, épp az ellenkezője a nyilvánvaló, amit általában el is ismertek. Számos akkád szó — az elemiek is — szumér eredetűek (gyakran «u» végződéssel.).

Karl Bouda felemlített hasonlóságokat — igen részlegeseket — a nyugat-kaukázusi nyelvekből, nevezetesen a belragokban, amelyek fontosak ebben a tekintetben. A kaukázusi nyelvek azonban inkább mássalhangzósak, szemben a szumérral. Bouda itt hasonlóképpen összehasonlította a bászk és a tibeti nyelvet. A 87 szóból álló gyűjteményből azonban csupán 33-at lehet a szumérral vonatkozásba hozni, beleértve a kéteseket is. (A tibetit talán mint szomszédosat lehet idézni az Indus folyóra kiterjesztve (/?/, történelem előtről, mint ellenőrizhetetlen.)

Th. Kluge a fenti vonatkozásban kitért a közép-afrikai nyelvekre is, de csak «egy fejlődésben lévő hasonlóság foká»-ig jutott el /?/. — (Bildungsstufenähnlichkeit.) — Mégis a bantu közép-afrikai nyelvben például az elefántot «tlu»-nak mondják (tl!), többesben «li-tlu» (Meillet-Cohen), ... ami fonetikai, szótári és alaktani példa.) (Lásd a szumért összehasonlításban!!) E. Stucken megkísérelte a szumért vonatkozásba hozni az óceániai nyelvekkel. Az, ami a polinéziaiban és az indonéziaiban (!) előfordul mint egyező szó, minimális és a szer-

kezeti hasonlóság is nagyon töredékes. A polinéziai «mu-ra-u» szó pl. talán meghatározhatatlan távoli időkből való nyelvroncs, jelentené a szumér «ra» = «megüt» igét, és még hozzá a «mu» előraggal.

Egy rövid körsétaképpen menjünk át azon nyelvcsoporthoz *általános* helyein, amelyeket megkíséreltek a szumérral együtt megemlíteni.

1./ A különféle nagyszámú afrikai nyelvekben szórványosan fordulnak elő alaktani hasonlatosságok. Így egyesekben ragok, — amelyek egyebütt is láthatók a sokalakzatú nyelvekben. A határozók, amelyek a nyelvek fejlődésében lehetnek közös örökségek, maradványok; ennek nyomai megtalálhatók még az élő nyelvekben is, eléggé vegyesen. — Előképzős szavak, amelyek jelentésükben nagyon idegenszerűek a szumérben. Jó néhány ezek közül a nyelvek közül mássalhangzós (lásd fentebb a «li-tlu»-t). A szójegyzék itt igen «távoli» — egészben véve.

2./ A nyugat-afrikai nyelvekben poliszintétizmus, kezdetlegesség, terjedelmesség észlelhető — akárcsak a többi primitív nyelvcsaládban —, távol a szumér «klasszikus» mérsékletétől. A szókincs ennek megfelelően jelentéktelen. (A szumérekkel való kereskedelem talán létrehozott néhány szerkezeti konvergencia-árnyalatot (?).

3./ A berber nyelvek mássalhangzósaknak számítanak. Szókincsükben nincs érdemleges rész az összehasonlításra.

4./ Az amerikai nyelvekben a poliszintétizmus — amely visszamaradott — egyedül nem bizonyíték a

szumérrel szemben és ugyanígy van más tekintetben is (lásd a «suprá»-t No. 2.). A fonetika, amely helyenkint igen mássalhangzós, közismert, így például az ősi aztékban, a szentek neveiben, amelyek közül a legfontosabbak: Huizilopochtli, Quezaquatl...

5./ A malájföldi nyelvekben — eltérőleg a szumértól — vannak előképzők, az esetekkel kapcsolatosak és az igeiek. — Hét «névelőjük» van. — A szógyűjtemény itt említésre nem érdemes. (Talán néhány bizonytalan szóról beszélhetünk.)

6./ A tibet-burmai nyelvekben: egy bizonyos konzonantizmus, a névmások különbözősége és a nemek is elhárítanak egy közelítést a szumérhoz.

7./ A munda-khol nyelvekben, Indiában — egy kissé különállóan — J. Przyluski (MEILLET-COHEN: «*A világ nyelvei*») szerint az ember hangrendilleszkedést és ragozást talál. — Ezek csupán típustani jelek. Ezeket a nyelveket mégis bizonyos mértékig közelíteni lehet a szumérhez, szemben az imént felsorolt nyelvcsoportokkal. (Néhány nyelvész szerint figyelembe kell venni az összehasonlítási szógyűjtemény nyomait, különösen a szantali nyelvben.)

(Megjegyzés: az előző megjegyzéseknél főleg MEILLET-COHEN-nek az 1924-ben és 1952-ben kiadott «*A világ nyelvei*» című művét követtük.)

8./ Nemrég a nyelvészek úgy emlékeztek meg a dravida nyelvekről, mint amelyekben az alaktani részletek emlékeztetnek a szumér alaktanra. Vannak bennük «vonatkozó részesülők», a vonatkozó mondatok funkciójá-

ban ... šeydu = «téve» (megtéve). J. BLOCH szerint MEILLET-COHEN említett művének 493. oldalán: a nevek «végződése», amelyeket inkább *névutóknak* kelle-ne nevezni, azonosak a két számban; a tamul nyelvben: manidaN = «ember»; tárgy esetben: manidaN-ei; maNi-dar-gal = «emberek», tárgy esetben: maNidar-gal-ei... Személyes névmások: tamul nyelvben: eN tal-ei = «a fejem» (szószerint: «én fej-em») ... De irányzat látható a többszótagúság felé. J. BLOCH ismételten állítja, hogy a dravida nyelvekben mégis van hajlítás (flexió): «A névszói hajlítást uralják a nembeli és számbeli kategóriák... A névmások és az igék harmadik személyei a végzésekben utalnak a *nemre*.» — «Az összes névszók alkalmasak az ejtegetésre: sejdeN-ukku = «nekem, aki tettem (vmit)» /szószerint: «tett (em) én-nek (em)» ... Nincsenek benne sem előragok, sem belragok (lásd a szumért!) A szavak szerepét jelzik a *ragok* és *végzések* (?) ... «A tagadást csupán az *időrag* hiánya jelzi: a tamul nyelvben: kan-b-eN = «én látni fogok», kan-d-eN = «én láttam», ... kan-eN = «nem látok, nem fogok látni, nem láttam» ... Az igének csak egy *sor végződése* van, amelyeket *hozzátesznek* a csupasz igetőhöz vagy a ragokkal ellátott igetőhöz.» ... «A dravidáknak legfigyelemreméltóbb ragja a *tagadó* igék «-a-» ragja.»

Itt jól látható, hogy a hasonlatosságok — ami a szumér szerkezeteket illeti — sokszoros elágazásoknak vannak alávetve, bizonyos árnyalatok és visszhangok ellenére is, amelyek itt találhatók. — Úgy látszik, hogy a dravi-

da szógyűjteményt eddig alig tették összehasonlítás tárgyává. Az egyezések kisszámúak és némelykor hozzávetőlegesek.

9./ A bászok nyelv, amely igen sajátos és bonyolult, a kevert nyelvek egyik típusa, amely közvetítőként szerepel a nagyon különféle nyelvek között (még az exotikumok között is, mint például az eszkimó?) és ami speciálisan a nyelvtanát illeti, közvetít azon nyelvek között, amelyek közel vagy távol állnak a szumér tekintetében. Ide soroljuk az agglutináló nyelveket és a flektálókat is, amelyek a belsejükben hajlítanak.

A bászok hajlik a ragozó nyelvek felé és nem ismeri a belső hajtogatást. Sok helyen érezhető a hangrendilleszkedés felé való irányzata, mégis anélkül, hogy egyenlő volna a szumérével vagy a magyaréval, és még kevésbé a török nyelvekével... Autran és más nyelvészek szerint csaknem általában egyetértenek a kutatók abban, hogy bizonyos egyezések vannak a bászokban a kaukázusi nyelvekkel, amelyek közül többen közvetítő szerepet töltenek be az indo-európai és ural-altáji nyelvek között, mint félúton levők. G. DUMÉZIL egészen annak állításáig ment, hogy az északi és déli kaukázusi, valamint a bászok nem más, mint egy és ugyanazon nyelvcsalád három ága.

A hamita nekibuzdulások itt másodlagosak és kétesek. A kiváló bászológus nyelvészek, mint Trombetti, Dumézil, Uhlenbeck, Lacombe, Lafitte és még mások alaposan kivizsgálták ennek a nyelvnek problémáit. Itt csak feltűnő jellegzetességekre szorítkozunk.

A bászok, az euskara (l'euskara) *magánhangzós* nyelv, akárcsak a szumér, — míg a kaukázusiak nagyrészt mássalhangzósak. A bászok nyelvben bőséggben vannak ragok és ezek sokrétűek, néha egymással kombinálhatók. Akár ötig vagy hatig is elmehetnek. Az előragok ritkák és «improduktívak». Nincsenek belagjai (vö. az ellentét a szumérban!). Az utóbbiak bőségesen fordulnak elő a kaukázusiakban. — A főnév-határozó megelőzi a meghatározottat, míg a melléknév-határozó utána következik. Az esetvégződések, mint hozzáadandó elemek, a komplexum utolsó szavának végéhez ragasztandók. Egy csoport-flexió, amellyel például a magyarban is találkozunk, — ahol a szokásos szórend: *melléknév + névszó* — éppen fordítottja a bászoknak. (C. C. Uhlenbeck: «A bászok nyelv és az általános nyelvészet» 70. old.). — Az átható ige jellegzetessége, hogy az *szenvedő*, mivel a bászok nyelvben hiányzik a tárgyeset. Így pl.: «Az ember üti a gyermeket» = (a bászokban) «Az ember által ütve van a gyermek» ... *d u k* = «a tiéd az» (férfiak részére); *d u n* = «a tiéd az» (nők részére), szószerint: «ő bírva van általad» ... Nemi megkülönböztetés van az igeragozásban ... (G. Lacombe), ... Névszók és az igék erősen különböznek. Igen ritkán fordul elő, hogy egyik olyan, mint a másik (vö. egy másik rugalmassággal a szumérben).

Ami a személyes névmásokat illeti: *ni* = én, *gu* = mi, megemlíthetjük a szumér «nga-e» egyes szám első személyt, hasonlóképp a kínai «ngo»-t és a magyar «én»-t (eng-em, tárgyesetet); hasonlóképpen a «zu, zu-ek» 2.

személyt = ti; a szumér «za-e»-t (zu), a magyar «sz»-t 2. személyben, ami hasonló a török nyelvekben ...

A határozott bászk névelőt, az «-a»-t a szavak végére teszik, miként a japánban a «-wa»-t. A bászk szerkezeteket a japánnal is összehasonlították (H. de Charencey). — A «bat» = egy határozatlan névelő szintén a szavak után következik: «behin bazen gizon bat» = volt valamikor egy ember (szó szerint: ...ember egy)... (P. Lafitte).

A bászk nyelvben megemlítendő a páros összetételek, párhuzamosan a dvanda szanszkrit-tal: «aitamak» = apa és anya; «oineskuak» = lábak és kezek; «zerulurak» = ég és föld stb. ... Lássuk a szumér páros szavakat: «an-ki» = ég-föld és másokat; a magyarban: ég-föld, keze-lába. A bászk többes számú ragok: «-(a)k, -(e)k» azonosak a magyar többes szám ragokkal.

A bászk szógyűjteményben igen kisszámú, és még hozzá kétes egyezések fordulnak elő a szumérrel vagy más nyelvekkel (öt, legfeljebb tíz darab). Még a kaukázusi nyelvekben is — amelyeket némi párhuzamba helyeztek a bászkkal —, a közös lexikális elemek kisszámúak.

•

A nyelvek alapjának differenciálódása főleg egy funkcióban nyilvánul meg, amely lehet szétválasztó vagy egyidejű, egy «játéka» a ragoknak, az előragoknak vagy a belragoknak, vagy éppen ezek hiányának. Még inkább jelentkezik ez a funkció az aktív hajlításokban, kiváltképpen a *belsőekben*, vagy másrészt a ragozásban.

A «flexió» kifejezés használata — amely csaknem általános még a kiterjedt értelemben is —, néha feszélyező és félrevezető lehet... A «flexiós» nyelveket, pontosabban a *belső* hajlításúakat az jellemzi, hogy az ige-
tőben vagy a névtőben a magánhangzó megváltozik a nyelvtani «produktivitás» szerint. Ezek jól ismertek például a szémita nyelvekben. Például az indo-európai nyelvekből: az angolban I do — I did (=én teszek, én tettem); bring-brought; goose-geese; mouse-mice; a németben: springen, sprang, gesprungen; (=ugrani, ugra, ugrott); Hand — Hände (az Umlaut); a ragozó nyelvekben, mint a szumérban, az ural-altáji nyelvekben, küztük a magyarban, a japánban és a többi hasonló nemű nyelvben ilyen flexió nincs és nem is lehet. Végeredményben tehát inkább a szógyűjtemény, amely legyen számos, sőt tömeges, szolgál bizonyítéku az összehasonlításnál.

(Megjegyzés: Másrészt már rég megemlítettem: a szógyűjtemény a fonetikával együtt alkotja meg valamely nyelv törzsét, a nyelvtan pedig annak szellemét.)

*

Most pedig térjünk át a Mezopotámiával határos vagy hozzá közeli területek ókori keleti nyelveire.

1./ Az *elamita* nyelvet asszirológusok tanulmányozták, hogy felfedjék az írásmaradványait és azok sajátos jellegét. Ezek három egymást követő időszakból származnak: a III. évezred közepéről valók, képírással és most vannak megfejtés alatt. — A XVI.-tól a VIII. századig

terjedők ékírásosak, az akkád írásmód származékai. — Az V. századtól a IV. századig az achaimenidák időszakából valók is ékírásosak, háromnyelvű felírások perzsául, akkádul és élamita nyelven. (E. Benveniste és Meillet-Cohen: «A világ nyelvei». — A késői időszakok az élamiták lehettek szémita vagy szémitizált népek. A tulajdonnevek mint az «Aš-nun-nak» még szumérek is lehettek: «kívánság-fejedelem-tesz» (?) (vagyis egy fejedelem neve?). Th. Kluge az elamita nyelvre vonatkozó művének végén azon a nézeten volt, hogy az csakis a szumérrel rokon lehetett...

2./ A *hatti* vagy *proto-hatti* (a III. évezred közepéből) kevésbé ismert; «flexiói» vannak névszói és igei előragok révén; a belragjainak száma sok. Ez a nyelv emlékeztet (töredékeiben) néhány kaukázusi nyelvre, mint például az abházra. A szókincse — amennyiben ismert — elszigeteltnek látszik.

3./ A *hettita* nyelvet már Hrozný indo-európainak jelentette ki; talán az is volt.

A *hettita* szövegekbe szumér szavak (vagy szumér ékírások) vannak beékelve.

4./ A *cháld* vagy *háld* nép és nyelv — amelyet a hurritakéval hoznak rokonságba — (és amelyet nem szabad összetéveszteni «káldeai»-nyelvvvel,) URARTU népe volt, Turušpa központtal. Ennek területe körülbelül a mostani Örményországban feküdt. Ez az urartui nyelv egy indo-európai előttinek látszik, bár csak az i.e. IX.-VII. századig ismert. — Erről tanúskodnak a cháld-asszír kétnyelvűségek. — A cháld hangrendszere egyezik a

szumérével... Másrészt a cháld passzív szerkezete az átható igék számára ismeretes a jelenlegi bászk nyelvben is.

Ami pedig az általános jeleket illeti, a cháld névszói flexiója a flexiós nyelvekre utal egyrészt, másrészt viszont olyan szerkezetek, mint a *birtokos melléknév* a ragozó nyelvekre mutatnak... «Ebáni-uki» = az én országom (szó szerint: «ország-enyém»)... Az igék át nem hatóságát és áthatóságát a következő ragokkal különbözteti meg: *ši-a* = jönni, *ši-u* = hozni. — A tranzitívnek szenvedő szerkezete (egy ergatív segítségével) — akárcsak a bászkban — itt is előfordul, sőt bizonyos fokig az északi finnugor nyelvekben, de nem a magyarban, ahol az irányzat ellenkező (a szumérhez hasonlóan). — A cháld nyelv (amennyire ismeretes) a hurrita mintájára jelentkezik, mint «híd» a kaukázusiak felé. A szókincse eltér a többiekétől.

5./ *A hurrita nyelv*, másképpen szubar, (korábban «mitanni») Szubartu ország nyelve volt, Akkádtól északra, Kr.e. III. és II. évezred között. Tušratta nevű királyának egyik levele (Amenophos III. címére) ismeretes az 1370 és 1356 közötti évekről. — Hét költői és vallásos szöveg maradt meg, Mari-származásúak, a XVIII. század elejéről. — A magánhangzók nélküli alfabétikus ékírási szövegeket Ugaritból a legjobban *M. E. Laroche* magyarázta az «Okmányok hurrita nyelven, amelyek Ras Shamrá-ból származnak» című művében. — Vannak még vallásos szövegek és levelek szótagírással és végül egy akkád—hurrita kétnyelvű szöveg.

Szótárak: egy kétnyelvű szumér—hurrita; egy négy-nyelvű szumér—hurrita—akkád—ugarit, felfedezve Ugarit-ban (Ras Shamra). Mint előbb is, mi követjük Fred. W. Bush művét a hurrita nyelvről. (Ann Arbor, Mich., USA, 1964.)

Az Urkiš-i oroszlanos felirat, amelyet A. Parrot és J. Nougayrol közzétett és magyarázott, 25 sort tartalmaz hurrita nyelven, ékírásban. Ezt NOUGAYROL kb. 2370—2300-ról keltezte, mások viszont 2200 körüli időkről, sőt UR III. uralkodóházának idejéből, amely kb. 2100—2000-ig tartott. Ez egy templomfelszentelési szöveg Tišadaltól, Urkiš enda-n-jától.

A hurrita kizárólag ragozó nyelv. Egyetlen példa sincs arra, hogy a gyök előtt morféma volna. A szavak gyökéhez tett ragok tisztán kivehetők. A funkciójuk meghatározza a névszói, igei és járulékszói osztályokat. Ezek képezik a névszókat, az igéket, a névmásokat stb. Kifejeznek birtokviszonyt, elvontságot, módosítást és kapcsolatot... Se-eni-iw-wa (-u-e-ni-e-wa) aš-ti-i-wa-zalam-ši (ML., 3/76); szószerint = «fivér enyém-é (egy-é) feleség-é szobor (övé) = a fivérem feleségének szobra.

Az osztály-járulékszók képezik a mondatban a kötőszó, felkiáltószó stb. elemeit, nem véve föl a névszói és igei ragokat, de csatlakoztatnak olyan ragokat, még többet is, amelyek egészen különállók és amelyeket «társítóknak» mondanak (járulékszók mint: «inu» = mint; «guru» = ismét stb.). (F. W. BUSH, 98. oldal.)... A «-dd-e» a «névszósításra» szolgál: «tiwe-na» (többes-

szám), «tan-oth-au» (thethe-na)¹ többes szám = dolgok csinálva múlt-ban én-által (általam).

A névelőt a szavak végére teszik (lásd a japán «wa»-t) /altáji/. Az igetövek kiterjeszthetők *igeképzőkkel* (lásd ugyanazt más nyelvekben, pl. a magyarban az -og, -oz, -ar stb., amelyek megfelelnek a szumér gyököknek: ag, uš, ar).

Az átható igéket az -i hangzóval különböztetik meg, az átnemhatókat pedig -u-val... war-, ...tudni = wari-i-kk; un-, ...jönni = un-u-kk... (E. Benveniste). Az átható igét a passzívummal képezik (mint a chald nyelvben, és még a bászkban, valamint egyes északi finnugor nyelvekben).

Az átható igék jövő idejét «-ed»-del képezik, hasonlóan, mint a szumérban az «e-dé»-vel és a magyarban (régiesen) «-and, -end»-del...

A hurrita szerkezetében teljesen ragozó nyelv, sokkal inkább, mint hogy hajlító nyelv legyen (F. W. BUSH).

Az indo-európai nyelvész, C. Autran jól jegyezte meg: «... (mint) lényeges jel az, hogy az *elválasztható* elemek hasonlóképpen megvannak a magyarban, a törökben és több kaukázusi nyelvben.»

A hurrita szókincs eléggé különálló, mint a kaukázusi nyelveké; mégis találhatók benne olyan szavak, amelyek közös vonást mutatnak más nyelvekkel... Így a kis-számúak között van a «zalam» = szobor, amely talán

¹ Az eredeti szövegben görög betűk állnak. (Szerk. megjegyz.)

lexikális vonatkozásban összehasonlítható a szumér «alam» = szobor szóval. Szumér értékek akadnak hurrita szövegekben, mint: «dingir», «uru» stb., sőt még ragok is: «-meš» és mások.

A szumér nyelvvel
többé vagy kevésbé kapcsolatos mai nyelvek

Az örmény nyelv

Az örmény nyelv alapján véve indo-európai nyelv: flexiós és mássalhangzós. Mégis egy nem indo-európai nyelv, a chaldoké — akik az ókorban megtelepedtek a Ván tó körül, utóbb Örményországban —, a szakemberek szerint bizonyos mértékig hatást gyakorolt az örmény nyelv szerkezetére. A régi klasszikus örmény, amelyet «grabar»-nak, azaz «írott» nyelvnek hívnak, MESROB-nak, az örmény irodalomfejlődés atyjának korából való.

Szókincsében csupán szórványosan akadnak egyezések a szumérrel. N. E. Vrouyr gonddal szerkesztett szójegyzékében ¹ (az első kötetben) 114 szót sorol fel, amelyek között csupán 29 az elfogadható hasonlatosság és még ezek között is vannak vitások.

A legjobbak között szerepelnek a következők: *ki-dur* lakosság; *ktur* = tető; *udum* = (udun) = előcsarnok;

¹ N. E. Vrouyr: «Az örmény nyelv etimológiai jegyzéke» I. rész
Kiadó: T. Vrouyr, Antwerpen, 1948.

atun = kemence; *bád* = fal, *pat* = fal, *nag-ga akkad* (anaku) = fém; *anag* = ón; *guškin* = arany; *voški* = arany; *giš-rin* = mérleg, *kszir* = mérleg; *kuš* = bőr, *kaszi* = bőr, *dug* = térd; *dzung* = u.a.; *ziz* = kukac, féreg; *tsets* = u.a. (Egymás mellé helyezett egyezések: szumér—örmény.)

A kaukázusi nyelvek

A kaukázusi nyelvekre vonatkozóan Georges Dumézil ismertetését követjük MEILLET-COHEN-nek «A világ nyelvei» című művéből.

Ezek a nyelvek eléggé különfélék és szétoszlanak csoportokban a körzetek és égtájak szerint. Az északeleti és a közép-északi nyelveket csupán kisszámú lakosság beszéli. Közülük némelyek alig ismertek... A többi között a «k'üri t'abasaran»-t érdekesen «Szamurián»-nak mondják (?): /mint egy vándorcsoport távoli hagyományának halvány emlékeképpen, a Kaukázus másik oldaláról (?)/. — Inkább ismertek az északnyugati nyelvek, mint a cserkesz, az ubich ^x és az abcház. A cserkeszben az igenév-gerundiumok fontosak: «Bag'e» = róka; «bag'ö» = lévén róka, mint róka, amely egy róka, értelemben... Az északi nyelvekben észrevehető a «passzív jellegek»; vagyis az intranzitív irányzat az igéknél, hasonlóképpen mint ősrégi országok több nyelvében a

^x Pogrányi Nagy foglalkozott vele részletesen. (Szerk. megj.)

Kaukázuson túl, amelyekről már fentebb szó volt és amelyek ellentétben állnak a távol-déli szumérrel. Kelet és Nyugat nyelvei két fővonásban ellentétesek: a keletiekben az alaktant a névszók *osztályokra* való szétbontása uralja, mégpedig egy eléggé bonyolult rendszer szerint... Ezzel szemben a nyugatiakban nincsenek «osztályok» (vagy kategóriák), azonban ismerünk bennük különleges vonatkozási jeleket. A keleti nyelvek a rendkívül fejlett névszói ejtegetésükkel tűnnek ki.. (eltérően a ragozó nyelvektől, mint például a szumér). Viszont a nyugati nyelvekben az ejtegetés kevésbé jellegzetes. Ennek helyében «nehézkedő» — néha nagy mértékben — az igei komplexum. Felhalmoznak előragozott elemeket, mint előigéket, irányító szócskákat, elmenve egészen 3 névmási elemig... (G. Dumézil). — Itt részben egy szerkezeti összehajlás jelentkezik a szumérrel. (Előrag.) Hozzá még különféle belragok.

A déli nyelvek között találjuk a georgiai, a mingréliait(a lázt és a szvánt). — A georgiai ismeri az ergatív részesetet: *ma(n)*, *(m)*, — az eszközhatározóit, és egy határozói esetet (*mama-d* = atyaként). — «A névutóra számos alak van, közvetlenül hozzáragasztva a tőszóhoz... pl.: *szaxli* = ház, ergatív: *szaxlma(n)*. A vonatkozó névmások funkcióit (aki, amikor, ahol stb.) a gyökszók-nak, kérdőnévmásoknak kifejezetten gazdag rendszerével fejezik ki. — A tagadást egy önálló szóval fejezik ki...» «Az ige a legeredetibb elem. Az igealak tartalmazhat: 1/ egy vagy két helyi előigét, egy személyre utaló előragot; 2/ egy gyököt; 3/ a gyök után egy „képzőt” a

módra, időre vonatkozóan.» (Lásd a finnugor nyelveket: a magyart.) — Egyébként a georgiaiban — a magyarhoz hasonlóan — vannak közbeiktatott elemek (a szerkezet szerint különfélék, a családias nyelvben). (Pl.: meg — neked csak akkor — adom; — Igeköötő + (névmás + kötőszó + időhatározó) + gyök + rag)...

A fentiekben csaknem mindaz, amit nekünk G. Dumézil is a georgiai nyelvről mond, többé-kevésbé a szumérre emlékeztet. Vegyünk példákat, mint: t'er-s = ő ír; (a címzett megjelölése nélkül); ... i-t'er-a = ő ír maga részére ... mi-s-t'er-s = ő ír (másnak), — a «mi» igekötő, amely a távolságot jelzi ... a-t'er-s = ő ír (a falra). Műveltetésben: a-t'er-eb-a = íródik. — A főnévi és melléknévi igeneveket elő- és utóragokkal képezik. (G. Dumézil.) — (A «t'» hasonlít a magyar «ty»-re és a magyar «c»-re.)

Az egészet véve a kaukázusi nyelveknek különféle szerkezeteik vannak, helyenként egymás között kölcsönösséget mutatva, de vannak olyan elemeik is — korlátozott mértékben —, amelyek megfelelnek más nyelvészeti csoportoknak. Egyesekben előfordulnak szép számmal előragok (?), belragok és utóragok, másokban meg ezek hiányoznak. — A kaukázusi nyelvek fonetikája nagyrészt mássalhangzós. Többségükben közelebb állnak a flektáló nyelvekhez, mások viszont bizonyos mértékig közelednek a ragozó nyelvekhez. — Igazat kell adni C. Autran-nak, amikor azt állítja, hogy a dél-kaukázusi nyelvek a fél úton vannak az indo-európai és az ural-

altáji nyelvek között. (Vagy ha úgy tetszik: az urali és az altájaiak között.)

A. Meillet hasonlóképpen fejezte ki véleményét ebben a tárgyban: ami az általános szerkezetet illeti, a dél-kaukázusi közvetít a flektáló indo-európai típus és a török meg finnugor típus között, amelyek önálló jelleggel bírnak. — Az igeragozás itt nagyon bonyolult. — Ami a főnév alakját illeti, az eset-jellegzetességek ugyanazok a többes számban, mint az egyes számban. Így: mam = apa, birtokosetben: mamis(a); többesszám: mamebi, birtokosetben: mamebis(a) stb. (Meillet-Cohen: «A világ nyelvei», I. kiadás, 344. oldal.)

A nyelvcsoportok osztályozhatók párhuzamosan és az általánosan használt osztályozásnak megfelelően, mint prepozíciós nyelvek és névutós nyelvek... Természetesen vannak más megkülönböztetési módok is.

A török nyelvek

(Hangtan és alaktan)

Ezeknek az alaktanában a többi között vannak a tisztán típusosak mellett nagyszámú közeli egyezések is a szumérral, de vannak eltérők, sőt ellentétesek is elég szép számmal. Íme néhány tulajdonság az egyik vagy a másik értelemben: a török nyelvek ragozók. A ragokon kívül vannak névutóik. Ami pedig a hangtant illeti, teljesen és kizárólag hangrendilleszkedők, amiáltal túl-

haladják a mérsékelt hangrendilleszkedéssel szumért, a finnugor nyelveket és a magyart.

Bennük a mássalhangzók váltakoznak, mint a szumérben: g — m, m — b, ng — n, (— m); a végződésben: n — m stb. (Ezt V. Christian is megjegyezte, i.m. 55.) — Nincs mássalhangzó-kiesés a szavak végén... Nincsenek másodlagos mássalhangzóik, vagyis közbeiktatott foném-jaik (a kiejtés könnyítésére)... A török nyelvekben hiányoznak az «osztályozók», eltérően a szumértől, a burmaitól, néhány afrikai nyelvtől (bantu) és a magyartól is... A visszavető birtokrag megegyezik a szumérrel (R. Jestin: Nyelvtan, 52); az élő nyelvekben a magyarral, a finnel (Buden: Finn nyelvtan, 36. oldal). Az előre helyezett török melléknév megegyezik az ősi szumér gyakorlattal (R. Jestin: Rövid szumér nyelvtan, 51. old.; V. Christian, i.m. 58., 61., 64.); valamint a georgiaiával Dumézil, 36.), a finnugoréval (északon) és a magyaréval (l. később a többi nyelveket és az általános táblázatot). — Birtokragok a participiumokhoz: a szumérben... [du-a-ni (son allé) = járt-á-ban]; a finnugorban, a magyarban, valamint a török nyelvekben is. — Különféle sokösszetételűségek: a szumérben, a kaukázusiakban, a török nyelvekben, a finnugorokban, a magyarban (a többi nyelveket lásd az összesítő táblázatban). — Nincs nemi megkülönböztetés: a szumérben, a kaukázusiiban, a magyarban és a török nyelvekben. — Ami a tárgyesetet illeti, a rag vagylagos (vagy éppen hiányzik): a szumérben, a kaukázusiakban, a finnugorokban (W. STEINITZ: Olvasókönyv, 24/31); a régi magyarban; de elágazás a

török nyelvekben. — A szószerkezeti rend elvileg ugyanaz: a szumérben, a kaukázusiakban, az ural-altáji nyelvekben. A szenvedő alakot kerülük vagy másképp fejezzük ki: a szumérben, a magyarban, a török nyelvekben... de nem a finnugor nyelvekben (osztyák). Előragok (igekötők): a szumérben, a kaukázusiakban (nyugatiakban), a bászokban és a magyarban; ... de nem találhatók az északi finnugorokban és a török nyelvekben. — Belragok: a szumérben, a kaukázusiakban, a magyarban [el oda csak akkor megy; (családias!)] — Belragok nincsenek: a török nyelvekben. — Kölcsönös egyezések a névmásokban: szumér, török nyelvek (ujgurban, Christian 57, 59 és O. Donner); hasonlóképpen a finnugorokban és a magyarban. — Mutatónévmás-egyezések: a szumérben (-e, -ne), a magyarban (-e! -ne!)... mások a török nyelvekben. — (A törökben nem ugyanazok az igeragok, mint a magyarban: feltételes mód -e-ne, -e-né-ne-k). — A számnév után *egyed-egyed* következik: *mindig* a szumérben és az ural-altáji nyelvekben; nagyjából a kaukázusi nyelvekben (Tseretheli, JRAS, 195, 1913). — Nincs tagadó ige a törökben. A tagadó szócskák kezdő «n»-je megvan: a szumérben (nu, nam); a kaukázusiakban (georgiai); a magyarban (ne, nem); valamint a szanszkritban. Különbség a törökben. — Erősítés, gyakran: a szumérben (ám); a magyarban (ám), amely az előző egyenértéke; az északi finnugor nyelvekben. — Nincs vagy kis mértékben képviselve a török nyelvekben.

Finnugor nyelvek
(északiak)

A finnugor nyelvek ragozók, mint a szumér. — A hangilleszkedés megvan; a szumérhez hasonlóan a magyarban is; kisebb mértékben mégis, mint a török nyelvekben. — A mássalhangzók változékonysága megvan, részben a finnugorokban (Setälä, JSFO XIV., 3.) — úgymint a szumérben, a magyarban (és a török nyelvekben.) — De számos hangzó-kettőzés a fent említett nyelvektől eltérően. — Nem tűnnek el a végső hangok, ellenében a szumérrel, a magyarral; a tibet-burmaival stb., lásd az összesítő táblázatot). — Nincsenek közbeiktatott fonémák, vagyis (nyomatékos) másodlagos magánhangzók a finnugorokban, szemben a szumérrel (R. Jestin, Abr. 36.) és a magyarral: állni, áll-a-ni, küld-t-em küld-ö-ttem. — Rezumptív (újrakezdéses) birtokjelzés: mint a szumérben (JESTIN, Abr. 52.), a török nyelvekben, a magyarban, valamint az északi finnugorokban... (BUDENZ, Finn nyelvtan, 36. old.). — Előre helyezett melléknév: mint a régebbi szumérben (R. JESTIN, i. m. és V. CHRISTIAN, 58, 61, 64) és mint a kaukázusiakban, a török nyelvekben és a magyarban. A részesülő (participium) ragjai: a szumérben (du-a-ni = «járó-ban» és járt-a), a finnugorokban, a magyarban és a török nyelvekben. — Sokösszetételűségek, különböző mértékben: a szumérben, a kaukázusiakban, a török nyelvekben, a magyarban, a finnugorokban. — Kettőzés, amely a kölcsönösséget fejezi ki: csupán a szumérben (lú — lú =

embertől-emberig) és a magyarban: ember-ember-t. — A ragnélküli tárgyeset lehetséges: a szumérben, a kaukázusiakban, a régi magyarban is; névmásokban a korszerű magyarban; az osztyákban, finnugorban, csak a névmásoknak és a számneveknek van tárgyragjuk. — Az osztyák nyelvben a kettősszám, a Duális is ismert (W. STEINITZ). — Ragok és névutók egyezése: a szumér «-ta» (ablatívusz), a finn «-ta», a magyar «-t, -tt, -ta, -tta» (igék, múlt idő); «-tó', -tól» (főnév, ablatívusz); magyar: óta, után (távolodás, l. az ablatívuszi jelentést, vö. szumér *ud-da-ta* = «időtől»); a «ta»-ra l. a japán: -ta, hasonló értelemben; a szumér «-na» közbeiktatására l. a hasonlóságot: a finnugorokban, osztyákban a «na» ragot.

Az elő-igék (igekötők) a finnben és a finnugor nyelvekben hiányoznak, szemben a szumérrel és a magyarral. — Ugyanez vonatkozik a belragokra is.

Névmások és névmásragok: a szumérben: első személy: nga-e, ma-e; finnugor, vogul: em, osztyák és finn: ma, mä, minä; szumér második személy: za-e; finnugor, zürjén: te; finn és észti: sinä, sä; szumér harmadik személy: e-ne; finn: hen; magyar, első személy: én(g), második személy: te és -sz, harmadik személy: -en.

A tagadó ige megvan a finn nyelvben, — nincs meg a szumérben, a kaukázusiakban, a magyarban (lásd a többi nyelvet a táblázatban). — A tagadó szócska kezdő betűje: «n-»: a szumérben (nu, nam); a magyarban (ne, nem), a kaukázusiakban (georgiai, CHRISTIAN, 77) ... és az indo-európai nyelvekben hasonló. A finn nyelvben a tagadásokat kifejezik: ei = nem!, ei mikään = semmi

stb. Az osztyákban: nom . . . A nyomatékot kifejező szók gyakoriak: a szumérben (ám stb.), a magyarban (ám, azonos értelemben) és a finnugor nyelvekben.

A vonatkozást kifejező részesülő előfordul: a szumérben, a kaukázusiakban (DUMÉZIL, 36), a török nyelvekben; a finnugorokban, a magyarban; a bászokban (a többit lásd az általános táblázatban).

A szenvedő szerkezeteket kerülük vagy körülírják: a a szumérben, a magyarban, a török nyelvekben; — ezzel szemben előszeretettel használják a finnugor nyelvekben, mint pl. az osztyákban (W. Steinitz, Osztyák olv. könyv).

A szónak mondatbeli *helyzete*, amely megmutatja az alaktani értéket, megvan: a szumérben, a régi finnugorban, a régi magyarban (A. SAUVAGEOT, A finnugor nyelvek mondattana és alaktana, 5—6, 8, 10—11). — És még a bászokban (K. Bouda, 14) és különösen a kínaiában (M. C., 601. old., H. Maspéro).

Az alap-mondattan egyezik: a szumérben, a kaukázusiakban (Chr. 79 és BORK, CLZ, 27) és az ural-altáji nyelvekben . . . (hasznólóképp a kínaiában, H. Maspéro, 601.o.).

A képzők az igegyökök és ragok között, a műveltetők, gyakorítók stb. a magyarban (-tat-, -gat-, -hat») és ehhez hasonlóan az északi finnugorokban, egy igen késői fejlődés termékei. — Igen természetesen hiányoznak az egészen ősi szumérben.¹

¹ A finnugor írások nem nyúlnak vissza a távoli múltba. «Ős-urali nyelv» (?) nem mutatható ki . . . Az «ő-urali»-nak mondható szumér nyelv körülbelül ötezer évre visszamenőleg okmányilag igazolt.

Ami a magyar nyelvtant illeti, lásd A. Sauvageot és Balassa—Simonyi által szerkesztett műveket (vagy pedig az általános használatban ismertet). A magyar nyelvet mostanig a magyar finnugoristák — kevésbé a finnek — tisztán finnugor nyelvnek tekintették, (úgy, mint az északi-finn nyelveket). — Eltekintve az igen részleges közös szókészlettől, amely ugyan elemi szókat tartalmaz (mint testrészek neveit stb.), de amely elégtelen egy általános azonosításhoz és tekintetbe véve még mindkét oldal sok szavának nyilvánvaló idegenszerűségét a hangtanban és az alakjában, — maga a szerkezet csak korlátozottan bírja ki az összehasonlítást egészen addig, hogy az helyenként ellentmondásba megy át. Ezt már láttuk az előbbieken és látni fogjuk később is az összehasonlító táblázatban. — Itt 53 nyelvtani jellegzetességet vizsgálunk, amelyből: 21 finnugor, de 24 kaukázusi, amelyek párhuzamosak a szumérrel... és a magyarral is, ... és magyar részről 51 lévén párhuzamos a szumér jellegzetességekkel (eltekintve 2 archaizmustól, amelyek kétesek is), az itt felhozott arányszámok megegyeznek. Bár már ez utóbbi is meglepő, de ez a tény helyesnek bizonyul a nyelvek együttes jegyzékében is. A magyar nyelv szinte «egyedülállónak» látszik. (Sokáig vitatták az eredetét; megkísérelték a legkülönbébb megközelítéseket.) Ennek a nyelvnek igen nagyszámú nyelvtani egyezéseit a szumér nyelvvel itt nem vonultatjuk fel (vagy ismételjük), csupán a legjellegzetesebbek közül említünk meg néhányat.

— Áttekintés végett a továbbiakban látni fogjuk a nyelveknek és nyelvcsoportoknak általános gyűjteményét.

A szumér nyelv alapján véve magánhangzós és ragozó nyelv (amely feltehetően «szigetelő» nyelvi eredetből fejlődött ki). — A magyar nyelvnek ugyancsak elemi részét alkotja a mérsékelt hangrendilleszkedés, mint a szumérben, és a ragozás (némi tendenciával az elején a szigetelőség felé). — Ez a típus-vonás — némi eltérésekkel — azonos a török nyelvekével és a finnugor nyelvekével is.

A hangtanban az -m/m mássalhangzók váltakozása a «b»-vel és az ng az m-mel (-m), a végződésekben az n az m-mel, közös a szumérrel és az ural-altájiakkal. Ezt túlhaladja még a szumérben az l—n váltakozása: kalam, kanam (JESTIN, Abr. 44.); a magyarban néha: dal-ol, dan-ol; tal-ál, tan-ál; hol=hun (népies, nem tájszólásos). A magánhangzókban a szumér könnyen változtat az a hangzóról az ä-re, hasonlóképpen az e-t (=ä) a magyar «á»-ra (tájszólásban); a szumér i-k: e-re változnak... ki-ke = hely, im-em = szél, agyag; hasonlóképp a magyarban: csillag = csellag (tájszólás) mindig = mindég.

Tudnivaló, hogy a szumérben volt «o» és «ü» magánhangzó és talán «ö» is... Az úgynevezett olvasati bizonytalanságokat csak a párhuzamosítások csökkenthetik le; legalábbis erre megvan a lehetőség. Így a magyar, kettősségektől: dül — dől, művel — mível; (amelyek nem tájszólások); lyuk — lik; tyúk — tik (régies),... nekem — nékem stb. dics-ér — dücs-ér; siker — süker; ismer — ösmer; amelyek azonos értelműek. A szumér

«a»-nak a szójegyzékben gyakran megfelel a magyar «ő» (oe) — (a régi magyarban: eu, ew vagy — ä); (a szumér) lag = rög (ebben az «l» «r»-re változott); lah₁ = lök; dag^x = (bűn) = dög... Egy szumér «i»-nek a magyarban «e» felel meg, pl. sil = szel; til = tel(i). A szumér «u» mellett a magyarban pl. találunk ilyent: dūg = góg, gyógy (régén: jó); du^u = domb... A szumér «a» mellett a magyarban látni fogunk «e»-t; máshol és még a tulajdonnevekben is: Ha-ba-ad (Habad). (L. Le grain, U.E.T., No. 597, U. 4053) — (a magyar) Hebed, a XII. és XIII. századból okmányilag igazolt... A mássalhangzóknál lássuk még: p = f; pi = fül; k = h; kus = hús; d = ğ; dam = ğam (gyám); dūmū-ki-äg gyermek stb. (Itt hangátvetés fordul elő: äg-ki) ... vö.: gyerkőc!).

A szumérben a névutós, névragos és előző-igekötős rendszer megszilárdult, mint egy szerkezeti tengely.

A magyar nyelv ugyanezt a szerkezeti formát ölti magára, — egy igen hosszú, de szerves fejlődés után. Az igeragok ebben gyakoribbak, az előragok (igekötők) számosabbak, — igen számosak a jelentéseikben, ... és fakultatívok a különféle árnyalatok, erősítési fokok és szabatosságok szerint.

Az esetragok elmaradhatnak a szumérben a birtok- és tárgyesetben. Ugyanez vonatkozik a magyarban a birtokosesetre és elmaradhat a tárgyeset a régi nyelvben, sőt a korszerű magyarban is a névmásban... (A. Sauvageot, Mondattan és alaktan) ... így: «ajánlom magam» és «ajánlom magam-at». — A fentiek, valamint az elő-

igék mind ellentétben vannak az északi finnugor és a török nyelvekkel.

A szótestbe iktatott toldalékok (infixumok) fontosak a szumér ige-komplexumokban... Ezek tágan előfordulnak a kaukázusi nyelvekben és megtalálhatók a magyarban is, különösen a bizalmas (családi) nyelvben. [Egy példa a XVI. századból: «el-haza-szégyenget» (elűzték)... (fordítás Aesopus-ból, Pesti G.)]

Az elemi mondattan — kevés szumér változattal — ismeri a következő szórendet: részeset + alany + tárgyeset + ige. — A magyarban az egyszerű mondatok szórendje ugyanaz. —

Szumérul: *uru-ni-a lugal é-sag mu-dú* = várában (a) király templom(ot) emelt. (A régi magyar szó, «uaru» távoli örökség a szumér «uru»ból, amely várost jelent. A magyar nyelv hosszú fejlődésében egy szószerkezeti rugalmasság keletkezett. Még az egyszerű mondatokban is, és még inkább az összetettekben, a különféle fordított szórendekkel meghatározhatja az ember a hangsúlyt, olyannyira, hogy szükség esetén az igét nem a mondat végére, hanem az elejére teszi. Mert a kiejtett mondat olybá tekintendő, mint egy tömör alaktani komplexum, amelyben a legfontosabb elem az élen van, mint a szumér szavak együtteseiben, vagyis szó-komplexumaiban.)

Mint a szumérben, ugyanúgy a régi finnugorban és a régi magyarban, a szavak helyzete meghatározhatja az alaktani értéküket. (A. Sauvageot, *Mondattan és alaktan*, 5—6., 8.) — Az igenevek és az ilyen helyettesítőik jól ismertek a szumérben, — a magyarban igék, névszók

melléknevek is kölcsönösen helyettesítik egymást, felvéve — még a határozószók is — egy-egy ragot (lásd: 1/27 b).

Az a körülmény, hogy a szumér melléknév általában a névszó után áll, jól ismert a szövegekből. *Eredetileg azonban elől állt.* (R. JESTIN, Abr. 30—31, 51/52.) Még a későbbiekben is találkozunk ilyen kifejezésekkel, mint: azag — guza vagy kug — guza = szent trón; és «kug dingir Inanna» = kecses istennő Inanna (vagy: kegyes tündér Inanna). A melléknévet itt a főnév elé helyezték. Mint első elem gyakran a hangsúlyt viseli — mint a szumér szavak komplexumának első eleme, a főnév. — A magyar komplexumot a hétköznapi nyelvben egy szóként ejtik ki: «jóbor» «jó bor» helyett, vagy: «rosszember» «rossz ember» helyett. — De a fordított szórend is lehetséges néha a magyarban (népiesen): «van ott virág szép»; vagy «fiú jó, nem sír». — A szumér nyelv kezdetben úgy tűnik fel, mint egy taglalt beszéd, rövid mondatokban, névszói szerkezetekben. . . A hátrahelyezett melléknév inkább állítmányi, mint jelzői: 1./lugal mah . . . mu-dú . . . (2 mondat!) = a király nagy . . . ő épített; 2./lugal mah mudú = a nagy király épített; lú hul (. . .) nu ba . . . = az ember rossz (. . .) ő nem ad. — (A kopulának az elhagyása rendszeres a magyarban is és lehetséges a latinban.) — A főnévnek és melléknévnek ez a különféle szórendje, amely változik és ezzel kétértelmű lehet, nem szerepelhet mint ismerv a nyelvek osztályozásánál . . . lásd a latinban a következő példákat: vis magna — magna vis; vagy az annyira ismert franciában: le bonnet blanc — le blanc bonnet, amelyek

eléggé hasonlók. Vannak azonban különleges esetek, mint: *homme grand — grand homme!*

Eltekintve az «elő-genitívusztól», kétféle genitív használatos a szumérben: az utána helyezett (a *regens rectum*), ami a közönséges, — és az előre helyezett (a *rectum regens*), vagyis a «nyomatékos», amely ugyancsak gyakori. — A magyarban a két birtokos eset szintén váltakozik: az utána helyezett látszik — éppen fordítva — a nyomatékosabbnak; a nyomatékos beszédmód lévén elég gyakori. — Az előre helyezett genitívusz mégis szokásosabb... 1./ ház-a apá-(nak); 2./ apá-(nak) ház-a (a -nak birtokrag itt elhagyható). — A szumér kettős genitívusz rendje az összetételekben egy kissé archaikus. ... Fejlettebb az élő nyelvekben, így a magyarban, de ahol a két genitívusz közül az első *rag nélkül marad*, ... azért, hogy elkerülhető legyen a hangtani nehézség, vagyis a rag ismétlése.

Az ige olyan elem, amely a mondat hordozója; lényeges a szumérben, amellyel a többi rész funkcionál. — Az ige — rugalmasan — ragozott névszóvá is válhat a mondat együttesében: *du-a-ni* = az ő járásában (sőt a melléknév is lehet néha névszó). — A magyarban ezek a morféma-változások és elágazások sokrétűek. Ezek az alaktani szerkezetek fejlettebben ismétlődnek a magyarban egészen addig, hogy valamely főnévalak a következőkből áll: ige + igerag + birtokrag, például: *mer-sz-e* (van); vagy pedig egy másik alak: *kellet-é-nél* (jobban), [igenév (ritka) + birtokrag + lokatív-komitatív rag]; ... (egy közismert kifejezés: *járt-á-nyi* (ereje), (partici-

pium + birtokrag + mértékképző) . . . A «-nyi» megfelel a szumér többesragnak: «-ne» (mennysiségi, -szer, szerinti). — (Az ilyen alaktani kombinációs példák a magyarban fejlettek, gyakoriak; — viszont hiányoznak a mérték és mód tekintetében az északi finnugor és a török nyelvekben.)

Az igekötők (prae-verbumok) integráns részei a szumér nyelvnek. Ugyanez vonatkozik a magyar nyelvre is, szemben az északi finnugor és a török nyelvekkel. — A legjelentősebb ilyen szumér előragok: *mu/ma-* (mi-), *e/i*, . . . *im-ma-* (im-mi-), *ba-* és *al-* (ritkább a *na-*, *bi-*). — A magyarban az előragok (igekötők) csaknem ugyanabban az értelemben használatosak, mint a szumérben. — Ezen csodálkozni lehet az évezredek után . . . (erről többet az alantiakban).

Az ilyen elő-igék irányértéket képviselnek. Az erre vonatkozó definíciók legrégebbike François Thureau-Dangin-tól származik (1907). Utána P. Anton DEIMEL mutatta be, alapjában véve, ugyanezt az elméletet (1924). SCHOLZ Rudolf elmélete (1934-ből) hozzá hasonló és érdekes, de bonyolultabb és kevésbé világos. x

Thureau-Dangin, Deimel és Scholz szerint is a «*mu-*» mozgást fejez ki *kívülről* a központ felé; az «*e/i*» (egy semleges (?) mozgást jelent) vagy pedig a központból *kifelé*. — FALKENSTEIN Adam szerint a «*mu-*» kihangsúlyozza az ismert *személyt*, viszont az «*e/i*» a

x Bővebb adatokat hoz A. Deimel és Pass L. levelezési anyaga. (Szerk. megjegyzése.)

«semlegeset» látszik jelenteni. — Falkenstein is világosan szembehelyezi a mu-t és az i/e-t és még megemlíti — Arno POEBEL után — az «al-»-t. — A. Poebel, akit sokan követnek, maga is (1908—1931) általában hasonlóan nyilatkozott, ami a mu- és az e/i közötti párhuzamosságot illeti. — Mégis egy megkülönböztetést tesz, amikor azt állítja, hogy az e- és i- a hangrendilleszkedés termékei. Ezt a hipotézist azonban nem lehet követni (lásd a következőkben). — Stephen LANGDON nyelv-tanában (1911) ezekről az előragokról rövidebben beszél. — Friedrich DELITZSCH (1914) megkülönböztetett magánhangzós és mássalhangzós előragokat. Ez az osztályozás azonban nem látszik egészen helyénvalónak.

A fenti vélemények nagyjából rátapintanak a lényeg-re. Raymond JESTIN ezeket összefoglalta az ő «Rövid nyelv-tan»-ában (1951), amelyet (1946—1957-ben 3 kötetben) «A szumér ige» műve követett. Alapjában véve ebben hasonló véleményen volt, de világos és pontos megfogalmazásokban. Az előzőekkel kapcsolatban főleg az ő előadásához igazodunk. Tehát tömören ismertetjük az ő továbbfejlesztését és még néhány részletet, amelyet hozzá lehet fűzni. R. Jestin megkülönböztet egy előragos rendszert, mondhatni elsődlegeset, és egy kiegészítő rendszert, amely kisebb jelentőségű. A *másodikban* 1./ felvonultat különleges funkciójú összetett előragokat: ba-, bi-... és al-t (A. Falkenstein szerint még na-t); 2./ kiegészítőket a mu- és az e/i mellett; in-t, ib/ub-ot stb.; 3./ az előbbieket, társítva belragokkal (előképzők alkotá-

sára). De itt főleg az elsőrendi előragokkal foglalkozunk.

R. Jestin szerint a «*mu-*» helyi értelemben mozgást fejez ki *alulról fölfelé* (alsó — felső), ... az «*e/i*» előrag fordított mozgást jelent (felülről lefelé). F. Thureau-Dangin, A. Deimel és R. Scholtz, valamint A. Falkenstein elméleteiben a «kint — központ, központ — kint» (Scholtz) és a «semleges és a személy» (Falkenstein, lásd fentebb) íránymegkülönböztetések alapján véve ugyanarra az elvre vezethetők vissza, amelyet R. Jestin pontosan meghatározott a «kint»-ben, «alárendeltben» a «központ»-tal szemben, — a felsőbb «személyt» a «semleges-sel» szemben, a «fent és lent» kapcsolataiban. — A «*mu-*» (vagy *mü-*?), gyakran a «*ma-*» előragoknak a magyar nyelvben a «meg-» előrag (igekötő) felel meg, ami a régi magyarban «*migä*» volt; pl.: «*migä zokozthia*» (a Halotti Beszédben 1200 körül) ... [a szumérben századok múltán egy késői közbeiktatás — ami még nincs beigazolva — az «*igi*», úgy is, mint kötőszó = «előtt», feltehetően mint kiegészítő, összetett ragban: «*mü-igi-*» «irányban való mozgást» jelentett ... A magyarban a «meg-» az igető előtt «kiegészíteni»-t, «befejezni»-t fejez ki (lásd a «lentről felfelé»-t); az «*el-*» (tájszólásban «*e'*») a fordítottját fejezi ki: «távolítani» (lásd a «központtól kifelé»-t) és az «elrontást, elvesztést», (lásd a «fentről lefelé»-t); a fejlődés folyamán a jelentések száma bővült] ... Lássuk például a párokat: megjavít — elront; megtalál — elveszt; megjön — elmegy. Lakás vagy fix pont, szemben a bizonytalannal; a központ mindig fontosabb, «fentebb», magasabban lévő; a külváros, a «kint»

viszont alsó, alantibb. Ez a helyi vonatkozás, amit tekintetbe vettek ... Az idő szempontjából (ritkábban) R. Jestin szerint a «mu-» előrag «időben távolabbít», határozatlanlalt jelent; az «e/i» pedig «időbelileg közelebbít» fejez ki. — A magyar nyelvben a szumér «mu/ma-» időelőragnak megfelel az ige előtti (igekötős vagy anélküli) szócska, a «majd», amely egy határozatlan halasztást jelent (lásd: az «időben távolabb»-at); a továbbfejlődött későbbi szumérben(?) — bár ez még nincs bizonyítva — feltehetően volt egy «ud» késleltető szócska = «amikor» jelentéssel. «Ma-ud» jelentette volna az irányt egy bizonytalan jövő felé. (Lásd a magyar «majd» szót.) — Viszont a szumér «e» előrag pontosan megfelel helyi vonatkozású értelemben a magyar «elle'»-nek; — a szumér «i» változatnak pedig megfelelőnek látszik a magyar időbeli «im(-e)» szócska. — A szumér összetett «im-mi/im-ma» második eleme, a «mi/ma» R. Jestin szerint lokatívuszi jelentésű; véleményem szerint azonban ez időbeliséget jelent. Az eltérésnek nyilván az az oka, hogy az «im-ma» franciául = «sur-place» (németül «auf der Stelle»; a ford.), ami a magyarban «haladéktalanul»-t jelent. — De nemcsak az «im/ime» utal a magyarban a haladéktalanságra, hanem a «ma» is = «ce jour», (maintenant = most). — A szumér szövegekben a hely- és időhatározó szó néha összezavarodik ... Például: im-ma-sig im-ma-dirig-ta = «ez elég, túl sok» ... (W. Hallo és J. J. van Dyck, Exaltation de Inanna ≈ Inanna felmagasztalása, Col. VIII.). Itt inkább időbeli, mint helyi meghatározásról van szó (= ez most elég).

A «*mul/ma*» és «*eli*» megkülönböztetés később helyenként a használatban némi fellazuláson ment keresztül (hasonlóképpen még a mai magyarban is) és még néhány kaukázusi nyelvben, talán a hasonló előragok használatában is.

A többi szumér előrag (igekötő) — számos szaporulattal — megvan az élőnyelvben, a magyarban; így a permanszív «*al-*» (amelyet A. Poebel említ) a magyarban «*el-*»; pl. *el-mulat* (át nem ható ige): a «*ba-*» a magyarban «*be-*» némi eltéréssel, mint irányjelölő. — A magyarban az igekötők az esetek szerint vagylagosan használatosak; kifejezhetnek pontos meghatározást vagy árnyalatbeli különbséget. Így a «*meg-*» kedvező meghatározást jelent; az «*el-*» a bizonytalanságot, kedvezőtleniséget fejezi ki; az igekötő-nélküliség pedig «*semlegességet*» jelent.¹

Megjegyzés: — Eltekintve a számos egyéb közös jelről, már maga az elő-igék egyezése is rámutat a szumér, mint a legrégibb holtnyelvek egyike és az élő magyar nyelv közötti szoros kapcsolatra. — A kerai középkor holt nyelvei közül az egy törzsbe tartozó szkita—kazar nyelvekből csupán elszórt töredékek ismeretesek.

A belragok — alapjában szumérek — bőven képviselve vannak a kaukázusi nyelvekben; de jelen vannak a magyar igekomplexumokban is, fakultatíve. — El-oda-

¹ A neves magyar finnugorista nyelvész, Bárczi Géza szerint a «*meg-*» igekötő a «*mög(é)*» határozószóból származik... Ez bizony furcsa, mert pl. a «*megnéz*» szó semmiképp sem tartalmaz «*mögé*»-t.

-csak - akkor - megyek [előrag-(belrag): helyhatározószó
- korlátozó szócska - időhatározószó + igető + rag] ... ;
meg - neki - nem - mond - om [előrag (belrag): névmás
részben — tagadás + igető + rag].

Az esetragokat ismerjük, amelyeket a szumérben a
többesszám ragjához függesztenek (R. Jestin: Rövid
nyelvtan; C. J. Gadd: Szumér olvasókönyv /Sumerian
Reading Book, § 27./ — «lu-ne-a» = embereknek (genit.);
«lu-ne-ra» = ember-ek-nek (többes szám + részben eset).
— Az esetragok a szumérben és a magyarban hasonlóak:
a szumér «-ra» (datívusz) = a magyar «-ra, -re» (loka-
tívusz és datívusz); példák a magyarban: országra (ked-
vező); a család-ra hagy-ta. Ugyanaz a szumér «-ra» a
magyarban *elválasztó ragként* is szerepel, mint «ról,
-ről» (tájszólásban: -ró', -rő') ... «kar-ról», «hely-ről»
stb. — A szumér ablatívusz «-ta»-nak a magyarban
ugyanabban az értelemben a «től,/-től» felel meg (táj-
szólásban: «tó/tu és tő/tü»).^x — A birtokrag után követ-
kezik a többesrag: «lu-ni-ne» = ember -e-i, 3. személy
birtokrag + többes (lásd a 10. pontot). Gyakoriak az
igenevek mindkét részről, például: «gin-a-ni» = (szósze-
rint) jár-t-a, vagyis járása. — A szumér nyomatékos
genitívuszban megtaláljuk az előrehelyezett birtokos fő-
nevet: «é-a—ka-ni» + tempomnak kapuja [és az újra-
felvett (rezumptív) ragot: -ni = -ja]. — A török nyelv-

^x Sok esetben -nál, -nél értelemben is, mint a magyarban:
fejtől..., lábtól..., = fejnél..., lábnál... — régies és nem
tájszólás (Szerk. megj.).

ben is szokásos az előrehelyezett birtokos főnév. — A szumérben a birtokragok a kérdőszócska után következnek: «ana - zu» = mi - d (van)?, a magyarban is: név más + birtokrag + segédige.

Ami a számos régi szumér nyelvtani egyezéseket illeti, csak röviden az alantiakat említjük:

1. A szám nem fejeződik ki: «udu» = juh; «su» = kéz (ezeknél az egyes szám fejezi ki a többséget); a magyarban (a) juh jelenthet egyes számot és a többséget is, tehát «juhokat»; ugyanígy (a) kéz jelenthet «kezeket» is.

2. A számjegyekkel kapcsolatban mindig egyes szám szerepel a többes helyett: «min-udu» = két juh; «uru-min» = két város.

3. Az összetett számoknál a nagy számjegyek megelőzik a kicsinyeket mind a szumérben, mind pedig a magyarban.

4. A főnevek, amelyekkel együtt számjegyeket használunk, mindig egyes számban maradnak (lásd 2.—5.).

5. Ugyanaz a szó képviselheti mindkét nemet: «din-gir» = istenség (lehet hímnemű és lehet nőnemű is); «nin» jelenthet hölgyet és néha urat is. A magyarban a fivér és nővér mellett használjuk a «testvér»-t mindkét nem részére; hasonlóképp a «szerető» lehet férfi is, nő is.

6. A szumér kérdő határozószók: «me, me-a, me-a-ta» = hol?, «me-a-ta-ta» = honnan? ... a magyarban hangtani hasonlóságban vannak a kérdők is, de eltérő értelemben: mi? (népiesen mi-a'); mi - ér - t?

7. A szumér mutatónévmások, a névutók: «-e, -ne, (-ni)» több helyen ugyanolyanok, mint a magyar nyelv-

ben... «ka-e» = ez a kapu (szó szerint: kapu-ez), — (a magyar «kapu-e» különösen a régi népi nyelvben fordul elő)... A magyar mutató névmás: «e», ez» (ez utóbbi a magánhangzók előtt)... («a, az, az-az» határozott névelő is). — Hasonló értelemben a szumérben: «ka-ne» = (magyarban) «kapu-ne» (ősi mutató névmás, népies)... a szumér «-ni» mutatónévmás, amely a főnév után következik, a magyarban egy független szócska, a «ni!»... (a magyar «ne/ni» csatlakozik a «nézni» ige-tővéhez; a «nézz!» egy parancsoló mutatóalak). — Ugyanazok a mutató névmások névutókat is képviselnek, igéket is (ragokat), mind a szumérben, mind a magyarban, ... az «e» a szumérben a jelen(jövő)-t fejezi ki, egy aktualizált időt, ... a magyarban pedig az «-e» a közvetlen jelent fejezi ki (különösen a népies nyelvben, ami egy kissé archaikus): «szánt-ok-e». — A szumér mutató névmások együttese, az «e-ne» alkotja az egyes szám 3. személyi névmást; a kettőzött «e-/ne-ne» pedig a többeszám 3. személy kombinált ragját [e-ne, névmás+e/ne többes névszói rag... az «e-ne» a magyarban a feltételes^x egyes szám 3. személy ragja és az «-e-né-ne» a többes szám 3. személyé ... így: kell-ene és kell-e-né-ne-k (az utolsó «k» a többes szám általános jele)].

A szumér közvetlen esetek «-e» képzője nincs meg a magyarban, hasonlóképpen az «(e-)ne» névszói többesé sincs meg.

^x Az eredeti francia szövegben álló «subjonctiv» (a 183. oldalon sajtóhiba a «conditionnel» (feltételes) helyett. (Szerk.)

8. A gyakori szumér erősítő szók a régi magyar nyelvben is gyakoriak voltak, sőt jelenleg is ismeretesek: például az «ám» a magyarban is «ám!»; vagy a «-na» a magyarban + no... «erigy no!»

9. A szumér kohortativok mint: «ga», «ha», «he», «hu»-hoz hasonlóan a magyarban is megvan a «hogy», régiesen «hug» és a «hadd» (hagyd) ... pl. hadd menjen! (a szumérben a végső hangzók lekophattak).

10. Szó volt a ragokról. A birtok- és a többes rag sorrendje fordítottja a többes- és eset ragjának: ... «ga-ni-ne» és «ga-ne-ra» = az ő háza-i, illetőleg a házaknak. — Ami a birtokos esetet illeti, a jelenlegi magyarban csupán a 3. személyben azonos a sorrend; de a régi beszédben az összes személyeknél a sorrend fordított volt, a szumérhez hasonlóan: a mostani «ház-ai-m, ház-ai-d» helyett így mondhatták: «ház-am-i», «ház-ad-i» (gyök + birtokrag + többes).

11. A szavak neme nincs meg a szumérben, — hasonlóképpen több élőnyelvben, így a magyarban sem.

12. A részesülő (a participium) a szumérben a vonatkozó névmás szerepét tölti be, mindig az «-a» raggal (a jelen- és a múlt időben). Pl.: «lugal é - dù - a = a templomépítő király; «lu-gin-(n)a» = a jövő ember. Hasonlóképpen a magyarban is gyakran előfordul: királ, templom- épít- ő ...; az érkező ember. Ez utóbbiaknál a rag: -ó/ő, a hangrendilleszkedésnek megfelelően (lásd: a szumér «-a»-t).

13. A szumérben gyakran előfordulnak a szinonimák kettőzései; erősítésképpen vagy mint a színárnyalat ki-

fejezései, máskor pedig alliterációval: «si-sá» = nyílegyenesen; «gir-gur» = lábat szed, gyorsít; «dug-tug» = a jót megragadja; stb. ... «szud-szud» = messzire megy; «dib-dib» = erősen megragad stb. —

Még számosabban fordulnak elő a szinonima-kettőzések és a hangtaniak is a magyarban, mint például: dúl-fúl, szán-bán, in-og-bin-og, iz-eg-moz-og; dib-dáb = haszontalan, kikapott dolog; csip-csup = apró-cseprő, jelentéktelen; immel-ám-mal; giz-gaz; más-más, külön-külön stb. — A többes szám kifejezésére szolgáló kettőzés az elavult szumérben és csak az afrikai nyelvekben fordul elő, valamint néhány óceáni eredetű nyelvben.

14. A névszói határozók használata igen gyakori a szumérben, mint pl.: «lutug = szabó; gememe = kurtizán; uruki = városhely ... az angolban: clergyman = lelkész; a franciában: femme-peintre = festőművésznő, stb. ... Magyar főnevek kiegészítőikkel: tanár-ember, hárs-fa; madár-féle; holmi kendő; várhely = uru-ki. — A határozók, mint a szumérben, lehetnek előtt vagy hátul: nam-lugal; gis-sar = kert, -uru-ki; ... uz-mušen = lúd (-madár).

15. Az előigék hátrahelyezése a parancsoló módban: jellegzetes igei változás a szumérben (a rugalmasság jele) «dug₄-ga-mu» = mondd! Hasonlóképpen a magyarban rendszerint az összes igekötőket a parancsoló módban hátrahelyezik ... (meg-mond) — mondd meg! (a «d» kettőzése a hangsúlyozásért van). — Más nyelvekben, mint például a németben, csak bizonyos, irányt kifejező és független, határozószói eredetű igekötők választhatók

el és helyezhetők hátra. Pl.: geh hin; komm her! (a hin- és a her- határozószók). Más igeekötők pedig — tulajdonképpen jelentéstelenek — mint: ent-, ver-, zer-, be-, elválaszthatatlanok a német nyelvben.

Váltakozások: — A vagylagos formák, a szóvariánsok igen gyakoriak a szumérben. — Anélkül, hogy kételkednénk a szumér nyelv jelenlegi ismeretében vagy valamilyen sajátos megkülönböztetésekre gondolnánk, vagy pláne valamilyen rejtettekre, nézetem szerint inkább az részesítendő előnyben, hogy ne lássunk mást ebben a tekintetben, mint valamilyen hangtani sokféleségi tünetményt, az egyes korszakok szerint, vagy pedig egyszerűen a «beszéd szeszélyeit», de mindig ugyanabban az értelemben. — Az élő nyelvekben, így például a magyarban, gyakori változatosságokkal találkozunk. A szumérben az «en-enem-unum» mindig urat, papot jelent; «ama-eme» anyát; «ezen-izin» ünnepet; «iti-itu» hónapot; «sila - sulu» utcát; «lag - lagab» rögöt, göröngyöt; «sa¹¹ - si-su» vöröset; láh-luh» mos; «dib-dab» (megragadót?); «du - di» menni-t; (mássalhangzókbán) «kalam - kanam» országot; «illuru - illulu» íjjat (nunációval); «sag - sang» fejet; «nigir - ningir (migir)» igazgatót; «nin - nigin» forgást; «udun - utul» kemencét; «ag - aka» tenni-t; «tus-sus» lakni-t; «sum - sun» adni-t jelent stb. — A magyarban: tele - teli, nekem - nékem, velem - vélem, siker - süker (rég), csoda - csuda, lyuk - lik - lék, tyúk - tik (rég), ing - üng - ümeg (tájszólás), műv - mív, gyermek - gyerek (nem tájszólás), apa - atya, gyón - gyovon, szűcs - szőcs, kunyhó - gunyhó, labda - lapda, felhő - felleg, most-mos-

tan, itt(en), ott(an), döntő-en - döntő-leg, sokad-al-om - soka-ság, segít-ség - seged-elem, öröm-mel - öröm - est, benn - bent, kinn - kint, fenn - fent (helyhatározók); — mindezeknek a szópároknak azonos jelentésük van (egyik-másiknál árnyalatbeli különbséggel).

Viszont olyan igetövek, amelyeket más értelemben is használnak, és névszók a szumérben, megtalálhatók ugyanazon alaktani vonatkozásban az élő nyelvekben is, így néhány kaukázusi nyelvben és a magyarában is: pl. fog (lehet ige és testrész); les (ige és csapda vagy leshely); ér (ige, testrész és patakocská) stb.

A szumér EME-SAL hangtani változat — amelyet ES-nek mondanak . . . kevésbé gyakori és nézetem szerint nem okozhat valamilyen külön problémát. Ez a megjelölési mód nem a papok beszéde, egy okkult (?) beszéd, nem a «nők nyelve», sőt, nem is tájszólás. A dokumentáció ebben az értelemben hiányos . . . Ezeknek a szövegeknek a tartalma szintúgy változó, mint az EME-KU szövegei. — Sem nem kizárólag vallásos szövegek és nem az úgynevezett «nők nyelve» vagy pedig népiesség . . . pontos szerepük előttünk ismeretlen. Úgy gondolom mégis, hogy az EME-SAL igen valószínűen valamiféle zsargon, családias, egyszerű vagy szivélyes nyelvezet, némi tetszés szerinti elferdítésekkel, — tehát nincs valamilyen nagy jelentősége. A «-mu» birtokrag EME-SAL változata például előfordul az EME-KU szövegekben is, a «-gu» helyett. A «g—m» változatok és néhány kifordított szó egymagukban is egy zsargon létéről tesznek tanúságot . . . (Az élő nyelvekben is fellelhető ennek a nyelvi zsongló-

rösködésnek egyik-másik nyoma. Így például a németben «wir» = mi helyett szélteben-hosszában «mer»-t mondanak. — A magyarban pedig a «gyermek» és «gyerek» szót felváltva használják, mert nyilván a «gyerek» szót kényelmesebb kimondani.)

Nem volna helyénvaló bizonytalan hipotézisekkel szükségtelenül elhomályosítani a szumér nyelvet . . . Másrészt is kissé jogtalanság lenne azt a gyanút kelteni, hogy a szumér nyelv egészben véve pontatlan, hisz tekintélyes mennyiségű, lényegükben összefüggő szumér szövegek állnak rendelkezésünkre, valamint szójegyzetek és egy egész sor kétnyelvű szumér—akkád szöveg. Igen természetesen az akkád szövegek, amelyek jobban megőrződtek és könnyebben olvashatók, bennünket külön feladat elé állítanak.

Egy bizonyos fokig még az élő nyelvek is, mint például a kaukázusi nyelvek némelyike —nem is szólva a magyarról — alkalmasak arra, hogy a szumér szövegek egyes helyeiben az olvasatokat és a magyarázatokat helyesbítsük vagy megerősítsük a jövőben.

A rendhagyások. — A. Meillet, akinek a tekintélye közsímert, műveiben kifejezte azon véleményét, hogy az összehasonlító nyelvészet számára a sajátos tünetek és a rendhagyások párhuzama általában különleges jelentőséggel bírnak.

Másrészt F. de Saussure, akinek a műve és a kézikönyvei irányadók, művének az «Általánosságok» fejezetében kihangsúlyozta a nyelvészet kétféleségét: a szinkronikus és a diakronikus nyelvészetet. (Szinkronia =

nyelvvizsgálati módszer, amely csak a jelenben adott nyelvi tényekre korlátozódik; diakronia = a nyelvi tények történeti szemlélete.) Végső fokon azonban ez azt jelenti, hogy «megkülönböztetést kell végeznünk az egyesítés végett», mivel a későbbiekben úgy vélte, hogy a két fajtát szembe helyezhetjük, hogy azután bizonyos esetekben összekössük. (Ferdinand de SAUSSURE, Általános nyelvészet tankönyve, «Généralités» fejezet 193, 194. oldal.)

Ebben a műben végig számoltunk ennek az elvnek a betartásával, vagyis a szinkronia érinthet számos nyelvcsoporthoz, holtat, de kiváltképpen élő nyelveket... a diakronia pedig a legősből tudományosan dokumentált nyelvre, így a szumérre tekint vissza... mondhatjuk egy «vízszintes» és egy «függőleges» séma szerint.

A régi szumér nyelv rendhagyásai vagy szabálytalanságai megtalálhatók a későbbi nyelvekben is, mégpedig a legvilágosabban a magyarban.

Ezek közül felsorolunk tömören néhányat:

1. A közbeiktatott fonémák, a nyomaték másodlagos magánhangzói, amelyekkel elkerülik a mássalhangzók torlódásait, a szumérben mint alkalmi eszközök fordulnak elő... «lugal-(l)-a-ra» = a királynak; «é-gal-(l)-a-ta» = a palotától; «tug-(g)-a-ba» = az öltözkéiben. — A magyarban, különösen az igéknél, a közbeiktatott magánhangzók elválaszthatnak két mássalhangzót; ezek használata vagylagos ugyanabban az értelemben (a közbeiktatással hosszabbított árnyalatok, kevés nyomatékkal)

... mond-tam vagy mond-o-ttam; küld-tem vagy küld-ö-ttem; szól-tál vagy szól-o-ttál. (A kettőzött mássalhangzók ritmikusak a fonetikában.) ... veszt - veszít; őrlő - ör-ö-lő; perlő - per-e-lő; közt - köz-ö-tt; ... (Ami a hangzókieséseket illeti, ezek még inkább specializálják ennek a nyelvnek a fonetikáját.) A magyar nyelvben a «kettős gyökök»nek nevezett alakok használatosak, amelyeknél a «közbeiktatott mássalhangzókkal» elkerülik a magánhangzó-torlódásokat ... kő — kö-v-ön; ló — lo-v-on; mű — mű-v-e-t. — Ezek a közbeiktatott fonémák a magyar nyelvben egyáltalán nem tájszólások és nem népiesek ...

2. Ragok (vagylagos) elhagyása. — Jól ismeretes, hogy a szumérben a ragokat — főleg az esetragokat — alkalmilag elhanyagolják. Így a régi korszak szövegeiben különösen, de később is az irodalmi és a vallásos szövegekben ... Ur-^dNam-mu Šul-igi íl na-kur-gal = szószerint (az elhunyt apa), Ur-^dNam-mu Šul-gi-*nak* fölötte, a csúcson ragyog (birtok- és ablativusz-rag nélkül) ... (Himnusz Ur-Nammu-hoz, U.E.T. 76/8.) — kur-gul-dul ud-da á ba-e-sum = szószerint: ellenséget tönkretenni, vihar-nak erőt te adtál (*ud-da* részes eset rag nélkül, á tárgyeset rag nélkül) ... (Inanna felmagasztalása, III/36, W. Hallo és J. J. Van Dyck.)

Hasonló lehetőség van erre a magyar nyelvben a névmások genitivuszánál és a tárgyeseténél is ... apának háza = apa háza; nőnek szíve = nő szíve (a nyomatékos genitivusz a magyarban megszokott). — A magyarban néhány névmás tárgyragja elhagyható: ajánlom ma-

gam(at). (Ezt a példát lásd SAUVAGEOT-nál.) Nézz meg engem(et)!

3. A participium ragja a szumérben egyformán «-a» a jelen- és múlt időben. A magyarban észlelhető, hogy a jelenidejű részesülő szerepel bizonyos összetételekben a múltidejű vagy a főnévi részesülő helyett ... például: iv-ó-víz (ivott víz helyett); vagy hál-ó-szoba; ugr-ó-deszka stb.

4. A szóvégek elhagyása jól ismert a szumérben; váltakozva elterjedt, néha helyet adva a kettőzések formáknak.— A családias és népies magyarban, néha a régiesen (nem tájszólásban) előfordulnak elhagyások a ragokban és szócskákban.

5. Még ide tartozik a névelő hiánya a szumérben; mint ahogy hiányzik a latinban is. — A magyarban, mint különálló nyelvben — amellyel itt bővebben foglalkoztunk — a határozott névelő a fejlődés folyamán az «a, a', az» mutató névmásból származott. Itt mellőzzük annak magyarázatát, hogy mely esetekben hiányzik a névelőből a beleértett mutató névmás-jelentés.

6. Egy összetételnek, vagy pedig összetételek társulásának csupán az utolsó eleme veszi fel a szumérben a ragot ... [lu-geme-ne = férfiak és nők; lu-kal-la-ra = (vir-o robusto) = erős ember-nek; szép virág-ok (franciául: des belles fleurs)].

Már néhány szó esett ennek a fejezetnek a kezdetén a mondattanról. Meg kell jegyezni, hogy a szumérben az ige egymagában szerepelhet, mint mondat ... mu-na-

-kud-dé = szószerint: «meg-neki-kettőzé» ... ba-ku-e = be-kap-ja-e; mu-na-sír-re = elragad belőle. (Inanna leszállása a pokolba (IŠTAR) CHIERA, Vallásos szövegek 210, 212, 216.) — Hasonló tömörségek előfordulnak az élő nyelvekben is, kiváltképpen a magyarban: (régiesen) meg-neki-vág-and-ja; meg-vág-ja; be-kap-ja; más példák: meg-mond-ott-am; látt-ad, vár-ta-l-ak (itt a magyarban mindig az ige szerepel) ... szeretsz, nem szeretsz (ez egy olyan példa, amelyet A. Sauvageot hozott fel.) A fáj/-ni és a fáz/-ni független igék, amelyek egymagukban alkotnak mondatot. (Ezeket alig ismerik más nyelvekben.) — A szumérben akadnak rövid mondatok, amelyek szinte azonosak a magyarral: nu-ha-ma-tar (formula) = ne-hogy meg-tör(-je); ... (A népies magyarban a szóvégi elmaradásokkal: ne-ho'me'-tör(-je) = nu-ha-ma-tar.)

Többszörösen összetett fajta mondatok olyan összetételeket vonultatnak fel a szumérben participiummal — főként vonatkozási funkcióval —, amelyek a végükön hordozzák a ragokat (lásd supra Nr. 6.). Némely korszerű nyelvben a poliszintézis szokásos, mint például a japánban és a magyarban, fejlettebb, korszerűbb formában (kivéve a paleo-amerikai és az eszkimó nyelveket, amelyek messze túlhaladják ebben a szumér nyelvbeli credeti szerkezeteket).

Szumér példák: lu-igi-bar-ra-zu = (szószerint: ember-nézett-tied) = ember, akit te nézel ... ni-me-lám-An-gim-dugud-da-gu-de = a felségem (és) dicsőségem ellen, amely oly túlbőséges, mint az AN istené).

(R. JESTIN, *Abrégé* 103) .. lag-a-a-gurud-da-gim-bi-iz-za-na-ge-gul = egy rög a vízbe vetve, a felbomlásában hadd pusztuljon (hangtanilag is hasonlít a magyarhoz): (a) rög ár-ba gur-ít-va-(ak)ként, ízé-re (válva) hadd hull(-jon el). — (E. I. Gordon, *Szumér közmondások*, 79), ... as-ni gestug-gi-tuku-a min-tu-amakalam-ma-se = aki egyedül van a bölcs NINTU, a föld anyja előtt (a melléknév a főnév előtt áll). — ... (S. N. KRAMER, *Enki és Ninhursag*, 65) ... szószerint: »egyedüli(-je), tudás-bír-ó-ja», NINTU anya, ország-é, előtt(-e) ... ninda-ka-gub-zu (...) -ra-gim pad-me-an de-eb ses-ir-gim = a kenyér, ahogyan az a te ízlésed szerint van, törd meg nekem, mint egy fivérnek. — Magyar példák: A művelt-ség-i fok-oz-at-ok éles-en el nem határ-ol-t volt-á-nál fogva ... [névelő, melléknév, főnév (többszben), határozószó, előrag, belrag, tagadás, ige múlt időben, igenév, birtokrag+lokativusz-rag, gerundium ...] ... Az *eredet-i-leg* egy anyag bizonyos el-jár-ás út-já-n va-ló meg-munkál-ásával kapcsolat-ban *alkalmaz-ott* szó ... (Példának hozta fel a MAGYAR NYELV című nyelvészeti szemle, Budapest.)

A japán nyelv

A japán nyelv tisztán magánhantzós, igazi ragozó nyelv ... mégis helyenként olyan nyelvi eredet nyomait mutatja fel, hogy azok alapján eredetében «szigetelőnek» látszik. A szumer nyelv minden modelljének az együttese.

A szókincsében kevés azon szavak száma, amellyel a fenti vonatkozásban foglalkozni lehet, nemcsak a kor régisége, hanem a térség nagy távolsága miatt is. Sajnálatosképpen ezt a művet nem lehet arra felhasználni, hogy a japánnal bővebben foglalkozzunk, természetesen a szumérrel kapcsolatban. A jellegzetességek itt főleg a mondatban nyilvánulnának meg... A többszörösen összetett szerkezetek szaporítják a részesülőket, de szűkebbre is tagolják a ragozott összetételeket. Az ilyenek gyakoriak... Lássunk belőlük néhány példát:

1) Nani-ka anata-ni shitsumon-suru-koto-ga arimasu = valami+önhez kérdés teendő+dolog-egy van = egy kérdésem volna Önhez.

2) Anata-ga ima ginko-ye-oide nasaimasu-kara, wata-kushi-mo mani-ka yóji-ga arimasu-kara, go issho-ni mai-rimashó ... szószerint = Ön most a bankba+menést téve mivel+én is néhány megbízatásom lévén mivel+együtt Önnel megyek majd = mivel Ön most a bankba megy, én is — lévén néhány megbízatásom — Önnel tartok.

3) Are-wa konnichi-wa asonde myonichi-wa benk-yo-shiyoto-omou hito desu ... szószerint: Ő ... ma szórakozni, holnap szorgalmas módon csinálni valamit gondoló ember = Ő egy olyan ember, aki ma szórakozásra gondol, holnap pedig szorgalmas munkára. (H. PLAUT, Japanische Konversations-Grammatik, Heidelberg, 1936. 148/132; 174/146. oldal.)

Összefoglalásképpen helyénvaló megemlíteni néhány közös vonást azon nyelvek között, amelyekkel az utóbbi fejezetekben a szumér nyelvvel végzett összehasonlítás folyamán foglalkoztunk. Az urali és altáji nyelvek összefüggése — bár azt valamikor bizonyos nyelvészek vitatták — beigazoltnak látszik... Björn Collinder a szótárában erről tanúskodik (Björn Collinder: *An Etymologic Dictionnary of the Uralic Languages, Uralo Altaica*, Stockholm, 1955. 149. lap), valamint Aurélien Sauvageot is az 1936-an kiadott művében. A magyar nyelv egy különálló nyelv az uraliak között; véleményem szerint az egyedüli életben maradt abból az urali ágból, a «szkita—kazar»-ból, amely egyébként eltűnt. Közelebb áll a finnugorokhoz, mint a török nyelvekhez. —

A magyar jelenleg az élő nyelvek közül, bizonyos vonatkozásokban, valóban a finnugor nyelvekhez leginkább hasonlítható. Azonban, eltekintve néhány részleges szerkezeti rokonságtól és bizonyos elemi szóegyezésektől, súlyos nyelvtani és számos szótárbeli eltérések még az elemiben is, arról tanúskodnak, hogy itt inkább egy oldalági rokonságról van szó, mégpedig távoliról... A magyar finnugorista nyelvészek már több mint egy évszázad óta aprólékosan rendszerezték a kérdéses nyelveket, felvonultatva több érvet, amelyek szerint szoros közelség áll fenn az északi finnugor nyelvek és a magyar között... Ez utóbbi szempontból már kevésbé meggyőződtek a finn nyelvészek, akik igen előrehaladtak, de nézetük szerint kizárnának — nem idevalóként — mindent — ami nem európai nyelv.

A magyar finnugoristák azzal támasztották alá a magyar nyelvnek az északi finnugor nyelvekkel való egyezésének tézisé, hogy hivatkoztak bizonyos közös elemi szavakra, valamint alaktani egyezésekre, amelyek azonban mindig csak részlegesek ebben a tekintetben... Ezek között a testrészekre vonatkozó 11 finnugor szó egyezik a megfelelő szumér szavakkal és a magyarral, – a testrészekre vonatkozó 45 magyar szó egyezik a megfelelő szumér szavakkal (lásd az előző szótárt). A névmások közül kettő, vagyis a többes szám első és második személye hasonlít a finnben és a magyarban, négy pedig eltérő. A szumér egyes szám első személye az EME-KU-ban «ngae» (ga-e) hasonlítani látszik a magyarhoz: én, eng-em; a szumér EME-SAL változatban a «ma-e» hasonlónak látszik az északi finnugorhoz, lásd a finn első személyt: mine és me... A kötőszók közül 2 finnugor megegyezik a szumérrel, 4 pedig a magyarral (lásd a szótárt). — Az erősítő szók közül 4 magyar egyezik a szumérrel (ám-ám) viszont a finnugorokban = ø. A magyar ragok csaknem mind egyeznek a szumérokkal, ezzel szemben alig a finnugorokkal. — Az egyszerű számnevek közül több hasonlít a finnugorban és a magyarban. A többszótagúak viszont különösképpen eltérők. A szumér számnevek egyáltalán nem biztosak. (A szövegekben számjegyekkel jegyezzük fel őket.) ... A 6 = a-ás?; a 8 = ussu? = na-ussu?; a 9 = ilimmu? = ki-ilimmu? = kilenc (külön?), közelinek látszik?... Az összetett számjegyekben a finnugor nyelvekben a kisebbik megelőzi a nagyobbikat; a szumérben és a magyarban viszont

a nagy számjegyek megelőzik a kisebbeket. (Ez a rendszer legalább is kitűnik a szumérben — szumér: i-min, $5+2=7$; u-aš, $10+1=11$.) ... (A magyarban a rendszer ugyanaz az összes összetett számjegyeknél.) A finnugor nyelvek vonatkozásában a magyarral szemben ténynek látszik az, hogy az elemi szavak egyezése — és csaknem kizárólag azoké — egy igen távoli rokonságra mutat, az egészen régi korszakból... Ezzel kapcsolatban mégis megjegyzendő: szumér «lú» = «ember, az, aki», a finn «luu» = ő (Steinitz, 95); a zürjén «luw» ugyanabban az értelemben; az osztyák «luu»(lú) = ő (nőnemben) (Do.-Erd., 55); osztyák «u», zürjén «u» = ember (St. Chrest., 75) — a magyarban: elemi igeigök és részesülő (participium): lev(-ő).

Néhány példa a sajátosan nem egyező finnugor elemi szavakra: osztyák: naürüm, magyar: fiú, ifjú, szumér: ibila; osztyák: chatl, vogul: chotol, magyar: nap(-al), szumér: nab (jel:égitest); osztyák: art, magyar: idő, régi magyar: ydeu, szumér: ud(-da); osztyák: csisztoiasz, vogul: charma, magyar: mező, szumér: mada, akkád: mátu = ország, vidék; osztyák: laim, vogul: szagrak- magyar: fejsze, akkád: pašu; osztyák: palat, vogul: lyulin, magyar: magas, szumér: mah = fenséges, magas; osztyák: kenafsz, vogul: kenafsz, magyar: sző, szumér: sza = háló, fonni; osztyák: nut, magyar: mi (névmás), szumér: bi = az (mutató névmás).

Ami az alaktant illeti ebben a tárgyban, bizonyos egyezések nem hagynak kétséget, viszont a finnugor

nyelvekben fontos ellentétek vannak a magyarral és a szumérrel szemben is.

1) Hiányoznak az előragok, elő-igék, előképzők, amelyek a szumérben lényegesek, ugyancsak a magyarban is.

2) Az osztyákban megvan a kettősszám (Duális).

3) Tagadó igék vannak a finnben, mégpedig elemiek.

4) A szenvedő alakot előnyben részesítik az igéknél. A finnben: *tämä kiirja on isän antama* = szószerint: ez a könyv adva van az apa által = ezt a könyvet az apa adta. A passzívum alig van meg a szumérben, ami van, az elmosódott. A magyar kerüli a szenvedő alakot, ritkán műveltetéssel helyettesíti.

5) A szumérben a belragoknak az a funkciója, hogy alakítsák az összetételeket és a kifejezéseket. Ezek megmaradtak a magyar családias nyelvben, fontosak a kaukázusiakban, viszont hiányoznak a finnugorokban.

6) Még a funkcionális belső hajlítás (flexio) is megvan a finnugor nyelvekben az igegyökökben, a magánhangzók funkcionális változása, sőt a mássalhangzóké is. (Ablaut. W. STEINITZ, *Ostiakische Chrestomathie*) . . .
...*ma-ta* (főnévi igenév), *mijam* (múltidejű igenév), *mij-man* (gerundium), (a «man» rag), *mija* (parancsoló mód). Az ilyen hajlítás (flexió) ismeretlen a szumérben és a magyarban is.

7) A «lenni» ige segédige feladatot teljesít a finn nyelvben («on»), de egyáltalán nem a szumérben, valamint a magyarban sem, lévén önálló ige.

8) Többszótagosságra való irányzatot látunk a finn nyelvben, még a számneveknél is.

9) Az összetett számneveknél fordított a sorrend: elől vannak a kis számok és utánuk következnek a nagyok, szemben a szumérrel és a magyarral is.

A magyar nyelv «urali» nyelv, de egy különálló idióma, «szkita-kazar» (lásd az előző szótár fejezeteit), az egyedüli túlélője ennek a csoportnak... amely «kaukázusi fajtának» is vehető... ámbár nem szűkebben kaukázusi. Ha a szókincset tekintjük, mégis eltérő...¹

Helyén való itt fölvonultatni — *mint szótárösszefoglalást* — néhány általános adatot. Az itt vizsgált szóegyezések a szumér értékek mellett a következőképp alakulnak: 23 egyezés van a latinban; körülbelül 40 az etruszkban(?); 20 az akkádban; kb. 20 (a bizonytalanok nélkül) az örményben; kb. 50 a török nyelvekben (a kiegészítésekkel együtt kb. 75); 96 az északi finnugorokban (kiegészítésekkel b. 110); 923 *a magyarban* (ennek 8 %-a csak valószínű). Ezenkívül kb. 10 van a kaukázusiakban, 3—4 a bászokban, 3 a bretonban, 2—3 az arabban.

Fent eltekintettünk az ősrégi közel-keleti, nem mezopotámiai nyelvektől, amelyeknek az olvasata még nem készült el teljesen. Az összehasonlítások céljaira csak 1050 szumér szót, a nem összetetteket vettük alapul.

¹ Théophylaktos Simocattes, a VII. századból ismert bizánci történész emítést tesz egy földrengés rombolásáról az 582. évből, amikor az «unugurok» BAKAT városa elpusztult, amely várost ez a nép építette... (Bakta helységnév most is gyakran előfordul Magyarországon.) — (Théophylaktos Simocattes VII, 8, 13.) Ezenkívül még: Madzaron, Castellum in confinio Romanorum et Persarum positum (II, 18, 7). — (Théoph. Sim. — Index nom. TEUBNER, 1857.)

NYELVCSOPORTOK
ALAKTANI ÉS HANGTANI
ÖSSZEHASONLÍTÓ TÁBLÁZATA

1. Ragozás. — Névutók: szumér; ... török (ó-török, V. Christian, 57); kaukázusiak (V. Christian, 76, 78 és Tseretheli, JRAS 1913, 1915); magyar, finnugor, munda-kól, szantali (V. Hevesy, 45); tibeti (Meillet-Cohen, A világ nyelvei, 1952; H. Maspéro, 536); etruszk (?) (J. Martha: La langue étrusque, Paris, 1912); ... (paléoszibériai, Meillet-Cohen, R. Jakobsen, 418); paleo-amerikai nyelvek (M.-C., A. Hadricourt, 1161); eszkimó (M.-C., J. Parrot 1168); japán (többrendbeli kézikönyvekben is) ... (néhány keletafrikai nyelv).

2. Hangrendilleszkedés (mérsékelt); szumér (mérsékelt); török (teljes); magyar (mérsékelt); szantali-munda-kól (St. Konow, V. Hevesy, 20, 21); dravida (mérsékelt, V. Cristian, 63 és St. Konow, LSI, IV.); tibet-burmai (V. Christian, 66 és Meinhof 212, 21).

3. Váltakozó mássalhangzók: g-m, m-b (m,v), ng-m, a végződéseknél: n-m, stb.; n-l; szumérben, törökben (V. Christian, 55); dravida (C. 63 és St. Konow, LSI, IV.); tibet-burmai (C. 66); kínai (C. 70 és C.J. Ball Chinese

and Sumerian, Oxford, 1913); szumér: kalam-kanam; magyar: dalol-danol ... (régies) kedig-pedig, csuron-csurom (víz); szumér: ga-e/ma-e, gar/mar; marun/barun, mammi/mabi; nin/nigin/nimen; nimgir/migir/migir; kalam/kanag; udun/udul; sum/sun (R. Jestin, *Le Verbe*, I).

4. Mássalhangzók áthasonulása: szumér R. Jestin, *Abrégé*, 42); magyar, paleo-szibériai, jenisszei (M.-C., R. Jakobsen, 410); némely tunguz nyelv.

5. Mássalhangzók (részleges) gyengesége: szumér; török (C. 61); finnugor (Setälä, JSFOu, XIV. 3); magyar; óceániai nyelvek (C., 73—74 és W. Schmidt).

6. Szóvégi mássalhangzók elhagyása: szumér; magyar; tibet-burmai (LSI, III. I. 4; Christian, 66); óceániai nyelvek (Chr. 73—74).

7. Magánhangzós jelleg: szumér, magyar, finnugor, török, jenisszei, kínai, japán.

a./ Közbeiktatott fonémák, másodlagos magánhangzók (ejtéskönnyítők): szumér (Jestin, *Abr.* 36), magyar: küld-tem = küld-ö-ttem stb. (a «tt» kettőzése a jó hangzás végett).

8. Szóalakítás (igenevek): szumér, kaukázusiak, magyar, munda, szantali (V. Hevesi, 56), tibet-burmai (Chr. 66—67), török.

9. Igenevek: szumér, kaukázusiak (Chr., 84), finnugor (T. Lehtisalo, 33), magyar, török, (munda, szantali, Hevesy V., 59).

10. Meghatározók: szumér, magyar (fontosak, -nő, -né; -fa; holmi- stb.); burmai (rong) . . . (E. Drexel, Ch., 64), afrikai nyelvek (bantu) /Meinhof/, melanéziai nyelvek (M.-C., 675) (maradványok az angolban) -man, -woman, -tree (és még más élő nyelvekben).

11. Birtokos főnév hátravetése (kalapja az apámnak): regens rectum: szumér (vagylagos, nyomatékban), sémi, akkád; hamita (Chr., 99, Meinhof 30); indo-európai nyelvek (német); latin (vagylagos), magyar (nyomatékos), polinéziai (M.-C., Faublée 669).

12. Birtokos főnév előrehozása (apám kalapja): (rectum regens: szumér (nyomatékos) (Jestin, Abr. 51—52) (Christian, 57—58, 61, 64 és K. Bouda 14), török, magyar (vagylagos), nyugat-kaukázusiak (Bouda, 14), bászok (Bouda, uo.), tibeti, dravida, paleo-szibériai (M.-C., 415).

13. A birtokoset-ragos rektumot a regens birtok-raggal követi: (apámnak kalapja) szumér (Jestin, Abr., 52), magyar, finn (Budenz, Finn nyelvtan, 36—37), török.

14. A jelzői melléknév hátravetése (kalap, szép): szumér, sémita, hamita, latin és görög (vagylagos), északnyugati kaukázusiak (Dumézil, 36), népies magyar, nyomatékos.

15. A jelzői melléknév előrehelyezése (szép kalap): szumér (a régebbi korban) vagy nyomatékos (Jestin, Abr. és Christian is, 58, 61, 64), dél-kaukázusiak (georgiai, (Dumézil, 36—37), magyar, finnugor, török, szankszrit

(Renou, 399. §), indo-európai nyelvek, latin és görög (vagylagosan).

16. Birtokragok, vagy birtokos névmások hátrahelyezése (házam, enyém): szumér, (georgiai, független névmások, Chr., 76), finnugor, magyar, török, sámik, akkád; maláji (M.-C., J. Faublée, 659), eszkimó (M.-C., J. Parrot, 1171).

17. Kérdőnévmások és számjegyek birtokos ragja: szumér (ana-zu = mi a tied?, magy. mi-d?), kaukázusiak (Chr. 83).

18. Helyrag és birtokrag a participiumokhoz: szumér (ba-a-ni/ba-a-a-ni = ad-tában), magyar: isten-ad-(-o-)tt-á-ban, finnugorok (igenév után), török nyelvek.

19. Többszörös összetétel, szócsoporthozzás: például: szumér, kaukázusi nyelvek (F. N. Fink, Chr., 79), török, magyar, finnugor nyelvek, paleo-amerikai nyelvek (M.-C., A. Haudricourt, 1161), eszkimó (M.-C., J. Parrot, 1169).

20. Egyes szám a többes szám helyett (névszóban és melléknévben, pl. jó ember-ek): szumér, kaukázusiak, magyar, dravida, török nyelvek, néhány paleo-szibériai nyelv (M.-C., 419, R. Jakobsen), óceániai nyelvek (Christian, 71).

21. Számnév, egyes szám használata (tíz ember, *nem* tíz ember-ek): szumér (mindig), ural-altáji nyelvek, magyar (mindig), kaukázusi nyelvek (a legtöbbször, Tsere-theli, JRAS, 1913, 1915) (lásd georgiai).

22. Hangtani hasonlóság a többes ragjainál: szumér szumer -e-ne, kaukázusi-georgiai -ni, magyar -nyi (menyiségképző), szumér: eš, georgiai -(e)n, es. (Chr. 76.)

23. A névszó kettőzése a többes számban: a szumérben lehetséges, mint archaizmus, óceániai nyelvek.

24. A kölcsönösség kifejezése: lú = ember, lú-lú = egyik-másik ember; esetraggal: lú-lú-ra = ember-ember-nek (rész eset) (a szumérre vonatkozóan lásd: Jestin, Abr., 61).

25. A nyelvtani nemek hiánya: szumér, kaukázusiak, magyar, török nyelvek, óceániai nyelvek.

26. A tárgyeset ragtalan is lehet (látom a házam): szumér, kaukázusi nyelvek, finnugorok, osztyák, régi magyar, korszerű magyar, a névmásoknál; tibet-burmai (K. Bouda, 9).

27. A mondattani szórend: szumér, kaukázusiak (Chr., Bork, OLZ, 27), ural-altájiak (kínai, . . M.-C., H. Maspéro 601).

a./ Az alany és állítmány közé tett tárgy és határozók. Az ige a mondat végén: szumér, ural-altáji, magyar, paleo-szibériai (M.-C., R. Jakobsen, 419), tibet-burmai (M.-C., H. Maspéro, 535 és 551), paleo-amerikaiak (M.-C., A. Haudricourt, 1162).

b./ A szó helyzete meghatározza az alaktani értékét: szumér, régi finnugor és régi magyar (A. Sauvageot,

Mondattan, 5—6, 8), kínai (M.-C., H. Maspéro, 601), maláj (M.-C., J. Faublée), közép-afrikai (M.-C., Delafosse, 746), bászok (K. Bouda, 14).

28. Jelen vagy múlt időbeli részesülő vonatkozó mellékmondat funkciójában (a jövő ember=lú-gin-a=aki jön; a leesett alma=hashur sub-ba): szumér, kaukázusiak (Dumézil, 36 és K. Bouda, 14), finnugor, magyar, török, bászok (K. Bouda, 14), tibeti (K. Bouda, 15), dravida (M.-C., J. Bloch, 499), sémi, akkád, hamita (Chr., 90, Meinhof).

29. A szenvedő alakot kerüli: szumér, magyar, török, paleo-szibériai (Jakobsen, 420).

30. Előragok (igekötők): szumér, akkád, nyugat-kaukázusiak és bászok (K. Bouda, 2—3), magyar, szanszkrit (L. Renou, 109/135), latin, görög, indo-európai nyelvek.

31. Belragok: szumér, kaukázusiak, magyar (családias nyelvben, régiesen), jenisszei nyelvekben (Bouda, ZDMG 90, 154), tibeti (Bouda, St. Wolfenden, 7, 8) bantu (Chr. 50).

32. Részeset vonzása tárgyeset helyett (kivételesen): szumér (Delitzsch, 165. és 214. §, Poebel, Grundzüge, 585. §), kaukázusiak (Bouda, 10) magyar (népies nyelvben, nem tájszólásban), «néz-tem neki», helyett: néztem őt (kivétel).

33. Kapcsolt igék kiegészítik egymást: szumér (megkettőzve rokonértelműek), hasonlóképpen a magyarban,

a finnugorban és a szanszkritban (L. Renou, 368 ... kötött igék).

34. Óhajtó móddal is kifejezhető a «jövő idő»: szumér, magyar («haza mennék»), hasonlóképpen a franciában is (a határozottság helyett).

35. Óhajtó mód kötőszavai: szumér: he-, ha-, (hu-), ujjur: -hai, magyar: hadd, hogy (a kötő mód részére is), a régi magyarban: hug (g = gy).

36. Az ige egyedül is mondatot alkothat: szumér ... ba-kú-e=eszik belőle stb. (Inanna leszállása, E. Chiera, Szumér vallásos szövegek, 210, 212, lásd az előző jegyzékben), magyar (lásd fentebb), a török nyelvekben, a szanszkritban).

37. Névmástövek egyezése: szumér, ujjur, finnugor, magyar (lásd az előző fejezetben az egymáshoz közelálló nyelveket).

38. Mutató elemek egyezése: szumér (e, ne e-ne), magyar (-e, -ne, ne!), török nyelvek, (tibet-burmai: -co, ... M.-C., 536—537).

39. Mutató névmásokból származó igeragok: szumér: e-ne vagy e-ne-ne, jelen idő többes szám 3. személy (Jestin, Abr. 72, 58, 59), magyar -e, -ne (népies), és a többes szám 3. személy ragja: (-e)né-ne-(k), a többes «k»-jával, egyes szám 3. személy: -e-ne, pl. kell-e-ne (feltételes mód).

40. Megfelelő jövő időrag: szumér (-de, e-de, hozzá még a régi -ad, Chr., 84), kukázusiak (gyakorító, kezdő igék részére stb., lásd Dirr, Trubeckoj), magyar: -end, -and, amely egy kissé ősi.

41. Parancsoló módban az igekötőnek a gyök után való vetése (menj el!): szumér, kaukázusiak, magyar (az összes igekötőket hátraveti), a németben, indo-európai nyelvben ez csupán az erre minősített igekötőkkel történik (lásd az előző fejezetet).

42. A személy vagy tárgy számjegy mellett, egyes számban van: szumér (mindig), az ural-altájiak (mindig), a kaukázusiak (nagyrészt) (Tseretheli, JRAS, 1913, 1915).

43. Összetett számnevek képzése: nagyobb+kisebb: szumérben, magyarban, török nyelvekben; kisebb+nagyobb: a finnugorokban és az indo-európai nyelvekben (11-től kezdve).

44. Tagadó mondat szerkezete. — Nincs tagadó ige: szumérben, kaukázusiakban (georgiai), magyarban, viszont volt az etruszkban (J. Martha szerint), a latinban és van a finnben. A tagadás «n»-je megvan a szumérben, a magyarban, a szanszkritban, az indo-európai nyelvekben.

45. Nyomatékszók gyakori használata: a szumérben: ám, -na-, stb. (Jestin, Abr. 100 és Jestin, A szumér ige I.), a magyarban (ám, no stb.), a finnugorokban, a munda-kól-ban (Hevesy V., 84).

46. Igék, «álségédigék». — A szumérben az «ag» és «du» ige-igék néha előfordulnak az ige-komplexumban, mint kiegészítők, önálló jelentés nélkül. Ezek erősítik az uralkodó ige-igét . . . ag=tenni, du=építeni, elkészíteni, kiegészítik az ige-fogalmat. Az «ag», sőt az «ang» (ag), «uš, ul₇» (=šu-gid) szumér ige-igék csak a magyarban fordulnak elő mint képzőkiegészítők, bővítők. Így számos ige-igékkel főleg mozgást kifejező ige-igét alkotunk. Így az «ag»=tenni-nek megfelel a rag: moz-og, dob-og, csep-eg ige-igékben . . . az ang=szeret, mérni-nek: szor-ong, terj-eng . . . az «uš-nak=követni, irányt követni, űz-ni: köt-öz, bog-oz . . . az «ul₇»-nak=irányítani, ütni: por-ol, korh-ol, unsz-ol . . . Ezek mindig kiegészítik az ige-igét és nem módképzők, mint ahogy ez a török nyelvekben megvan . . . Az -ag, -eg, -og elemekkel a magyarban főneveket és mellékneveket is képezhetünk, pl.: szúny-og, hany-ag, rész-eg stb.)

47. Kettős tövek mély és magas hangzókkal: a szumérben: uri-eri, emen-umun, a magyarban: kever-kavar, csöbör-csupor. Ilyenek előfordulnak a török nyelvekben is.

48. Ragok és szóképzők egyezése: a szumér -ta, a finn -ta, a magyar -tól, -től, ó-ta, a török -ta, a japán -ta; a szumér -ra (részben eset), a magyar -ra (irányt kifejező részben eset), a török -ra/ru; a szumér -ra (szétválasztó), a magyar -ról, -ről (szétválasztó); a szumér -še, -eš/uš, a magyar -hez, -hoz, a török -isz; a szumér al-, a magyar el-; a szumér e, ne, e-ne, a magyar -e, ne;

a szumér *nu*, *nu-am*, *nam* (tagadás), a magyar *ne*, *nem*, *osztyák nem* ... (egyébként a finnugorok *nunáció* nélkül: *ei* ... (lásd a nyelveket).

49. Szavak képzése mondat által: szumér: *gaba-nu-zu* = vetélytársat *nem ismer* = derék; *giš-nu-zu* = férfiasságot *nem ismer* = szűz ... *nimgir-ġe-du* = igazgató által szerzett, felfogadott = napszámos ... a magyarban: *bor-nem-issza* (tulajdonnévképpen is), *hánya-veti*, *szél-verte*, *botcsinálta*.

50. Igekötéők iránymutatása, elhelyezése: a szumérben «*mu-*» (mü?), «*ma*», a fontosabbra, a központra; az «*-e/i*» pedig a kevésbé fontosra, a széleken lévőkre céloz ... a magyarban: a «*meg-*» a teljesre, a bevégzettre céloz; az «*el-*» a távolodást ... a «*majd*» pedig halogatást fejez ki, «*íme*» közvetlenséget (l. az előzőket a nyelvekről).

51. Az alany ismétlése az ige után, névmás által: a szumerben, lásd: St. Langdon, Szumér irodalom, Szövegek, 40; a kaukázusiaknál, a Himálája nyelveinél; a munda-kólnál (LSI, III. PI, 273), a magyarnál (a ház meg-épül *az* ...).

52. Meghatározatlanságok.— A szavak különféle jelentése a mondatban (l. a 27/b számot). A szumérben pl. «*du*» = menni, (kivétel) a «*du*» (ugyanazon jellel) = tenni, és még számos eset ismeretes ... a magyarban: *szán-* (valamire), *szán-* (valakit), ... *kerül* (valamit), *sok-ba kerül*; a szanszkritban: egészen a jelentés felborulásáig (L. Renou, Szanszkrit nyelvtan, 136). — Ez a jellegzetesség

megvan az indo-európai nyelvekben is, így a németben, az angolban (to get) és más ilyen fajta nyelvekben. —

53. A beszédrészek sokoldalúsága a mondatok szórendjében: a szumérben (R. Jestin, Rövid szumér nyelvtan, 31/32 és 51/52), a kezdetleges finnugorban . . . a régi magyarban. (A. Sauvageot, Mondat- és alaktan a finnugor nyelvekben, 5—6, 8, 10—11. oldal).

ÖSSZEFOGLALÁS

*Az alant felsorolt nyelvek nyelvtani egyezései
a s z u m é r r e l
az előző oldalakon felsorolt 53 sajátosság után:*

Északi finnugor nyelvek:

21 egyezés: (1, 5, 7, 9, 13, /15/, 16, 18, 21, 26,
27, 27 a, 27 b, 28, 32, 34, 38, 44,
45, 48, 55)

Török nyelvek:

29 egyezés: (1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, /12/, 13, /15/,
16, 18, 19, 20, 21, 25, 27, 27 a, 28,
29, 36, 37, 38, 39, 44, 45, 46, 50,
51)

Magyar:

51 egyezés: (A 23. nem egyezik /archaizmus/;
a 11. és 14. viszonylagos egyezés;
a többi normális egyezés.)

Kaukázusi nyelvek:

24 egyezés: (1, 8, 9, /12/, 14, /15/, 16, 17, 19,
20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31,
32, 33, 41, 42, 43, 47)

Bászki nyelv:

4 egyezés: (/12/, 27 b, 28, 30)

Indo-európai nyelvek:

4 egyezés: (11, /15/, 47, 54)

Szanszkrit:

(/15/, 34, 37, 47, 54)

Akkád (szémita) nyelv:

5 egyezés: (11, 14, 16, 28, 30)

Hamita nyelvek:

3 egyezés: (11, 14, 28)

Kelet-afrikai nyelvek:

1 egyezés: (27 b)

Bantu:

2 egyezés: (10, 31)

Dravida nyelvek:

5 egyezés: (2, 3, /12/, 20, 28)

Munda-kól nyelvek:

9 egyezés: (1, 2, 8, 9, 16, 32, 40, 43, 48)

Tibet-burmai nyelvek:

12 egyezés: (1, 2, 3, 6, 8, 10, /12/, 26, 27 a, 28,
31, 39)

Kínai:

5 egyezés: (3, 7, 27, 27 b, 56)

Japán:

3 egyezés: (1, 7, 28)

Tunguz:

1 egyezés: (4)

Paleo-szibériai:

8 egyezés: (1, 4, 7, /12/, 20, 27 a, 29, 31)

Eszkimó:

3 egyezés: (1, 16, 32)

Óceániai nyelvek:

7 egyezés: (5, 6, 10, 11, 20, 23, 25)

Maléziai nyelvek:

2 egyezés: (16, 27 b)

Amerikai nyelvek:

(1, 27 a)

Megjegyzés:

Ebben az 1959-ről kelt táblázatbn a belső zárjelek közé foglalt számok azonosak a korábban felsoroltakkal egész a 32. számig. (A továbbiakban átugrottunk 2 régi számot.)

TÖRTÉNELMI KIEGÉSZÍTŐ JEGYZET

SZKITÁK

Az ókorban a szkiták kapcsolatai Mezopotámiával ismeretesek: 612-ben Kr.e. benyomulásuk oda vagy bevándorlásuk, a médek és a babiloniak hívására. Az északi Mezopotámiában a szkiták 28 évig tartózkodtak, mint egyes városok és vidékek urai... Ókorbeli szerzők, így Trogus Pompeius szerint, ők voltak «Chaldea» vagyis Mezopotámia legrégibb urai, ... egy nagyon régi korban. Ebben a szumérok korát érthetjük bizonyára.

Szerző francianyelvű szótárának egyik jegyzékében a felsorolt szkita szavak, valamint másfelől többrendbeli jelentékeny adat, *nem* kedveznek azon orientálisták nézetének, akik a *szkitákat* az *iráni* népek közé sorolták és nyelvüket az indo-európai nyelvek közé. A szkita nyelvmaradványok nem szólnak e mellett. Az a néhány indo-európai vonatkoztatás: tág, alkalmatlan és aligha meggyőző. Ami a szkita nyelvből fennmaradt, még a Herodotosz által görögösített színezetben is, szinte mindig egy kétségtelen szumér örökség nyomait viseli... A szumér nyelv pedig ragozó nyelvként ismeretes, míg az iráni nyelvek a hajtogató rendet követik.

Mindazonáltal — a történelem, a történelmi földrajz és többféle egyéb jel szerint, — szumér csoportok, gyarmatosok, hadifoglyok (Ibi-Zuen király és hívei) és menekültek is, a maguk idején, az iráni, a hegyi népekkel, akiket a szumérok is gyakran említene, mint a «kur» hegyvidékbelieket, — bizonyára, ámbár részlegesen, elkeveredtek: a médekkel vagy őseikkel, a proto-médekkel, vagyis irániakkal ... Igen részleges szótári és talán nyelvtani egyezések sem maradhattak ezúton el. Noha az egyes részletek pontosabb ismerete még hátra van.

A történelem és a régészet részéről is, a szkiták felületes «iráni» osztályozásával szemben annak ellenkezőjét látjuk. A *népek temetkezési szokásai*, kivált az ókorban, szinte eltörülhetetlen és igazoló hagyomány értékével bírtak, ami a népek arculatát és hovatartozását illeti.

Az irániak a holttesteket, tisztátalannak vélt voltuknál fogva, fel a tetőkre vagy dombokra keselyűk marta-lékául vetették oda. Míg a szumérok, a szkiták, valamint ivadékaik és utódaik, alig szólva itt hunokról és magyarokról, — ellenkezőleg lent, még a pincébe is, pl. a szuméroknál, vagy tumulus-nak nevezett dombok (kurgánok) alá, sőt még sírboltokba is temették el őket... (sepulchrum scythicum néven, a krónikák szerint még a középkorban is)... még pedig a halottnak kijáró mindenfajta tisztességgel. Királyokat, vezéreket a részükről kedvelt személyekkel és tárgyakkal egyetemben. Kivált az előbbieket, többrendbeli esetben.

(Az eredeti francia kiadás 151./152. oldala.)

TÖRTÉNELMI KIEGÉSZÍTŐ JEGYZET

KAZAROK

A szkiták által az ókorban a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra elfoglalt területen utóbb, a VI.-tól a X. századig, a kazarok birodalma terült el. A kazarok népi jellege sokáig vitás volt és a mai napig is eltérően gondolják el azt. A XIX. században J. Klaproth: *Tableau d'Asie. Migration des peuples*, Paris, 1826 c. művében, — minekutána, hogy «töröknek» vélte a kazarokat, — mégis finnugoroknak jelezte őket sokáig. H. Horworth: *The Kazars* (1878) c. művében előbb az ő nézetéhez csatlakozott, amíg azután a Klaproth korábbi véleményére tért vissza. Újból erősítve, hogy a kazarok mégis törökök kellett, hogy legyenek. De utóbb ennek ellenére kételyei támadtak. Eloszlatásukra abban vélt megállapodni, hogy a kazarok *nem* törökök, mint ahogyan mi magunk a szót értjük («not what we call Turks»), — hanem «törökök» (turkok) anélkül, hogy török nyelven beszélnének.

Lám, a görögnyelvű történetírók (Konstantin, Menander, Prokop) a Kaukázustól és a Fekete-tengertől északra lakó népekről szólva, így betűzik mindig: Tourk és nem

ügy: Türk... (Egyetlen magánhangzó, az üpszilon, elég lett volna a görög nyelvben, a hangzás kedvéért.)

Az e korbeli szerzők megkülönböztetik a nyugati «turkokat» az Uralon-túli keleti törököktől. Ezek utóbb önmagukat «türk» néven nevezik. E kifejezés értelmezése mostanáig sem kielégítő («erős», ez nem valószínű és ebben az értelemben alig ismeretes). — Szótári igazolás nélkül egy népnév egyedül nem igazolja az illető nép nyelvét. (Még kevésbé a «tourk» népnév.)

Az ismeretlen eredetű «türk» szót itt elhagyva, a másik, a «turk» szó a távoli látszatú szumér nyelvben igen pontos értelemben található meg... Az eredetinek látszik ez, míg a türk-név mintegy származékos árnyalatnak tűnik.

Ez a «turk» név: két szumér szó könnyű egybeilleszkedésének mutatkozik; még kettősen is:

1. tur + ug (vagy ung) = «fia a népnek»,
vagy melléknév előrehelyezésével, régebbi szumérben:
2. tur + ug = kis (vagy kisebbfajta) nép, «fia-nép».

A többrendbeli törzsre oszló, nagyrészt szumér eredetű későbbi szkita nép egy járulékos nevének tudható be ez utóbbi.

A kazarak, a szkíták ivadékai, csak szervezkedésük elején és ritkán, szerepelnek ezen a néven.

Az egykorú arab írók ezután, betűsorukat használva, megírták, hogy a kazarak *nem* törökök. Vagyis nem, ahogyan most mi értjük... Ibn Haukal geográfus például: «A kazarak nyelve úgy a török nyelvektől, mint *más*, akkor ismert nyelvtől eltérő»... A kazar nép rokonai,

társainak nyelve, az avaroké, magyaroké, ó-bolgároké, más nyelvnek, a kazarokétól különbözőnek, idegen fül számára nem igen hangozhatott. Konstantin császár utóbb «dialektos», csupán nyelvjárásnak is minősíti a magyarok és a kabarok/kazarok nyelvét.

A hajdani szumér és ó-szkita nyelv pedig, a maga eredetiségében, akkor már régóta nem élt.

(Az eredeti francia kiadás 153./154. oldala.)

TÖRTÉNELMI KIEGÉSZÍTŐ JEGYZET

MADAGARIA

ma-da + gar = (szumér: (ŠL, LM 342),

1 /ország + 2/ helyez-,át-helyezés ... (hasonlóan):

ki-gar(-ra) = (szumér) gyarmat, település (ŠL 461/299).

A mada-gar szó-együttes Kaukáziában újból feltűnni látszik, két város, a nagyobb és a kisebb Madgar(-ia), azaz Magyar-nak a nevében. A korai középkorban arab írók említik: Abulfeda utólag, X. századbeli források nyomában. (Ibn Haukal, a geografus szerint is.) A városok földrajzi helyzetét, a Kuma és a Bujvola mentén, Abulfedánál pontosan megtaláljuk. (Lásd idevonatkozóan a Magyar» népnévet.) A XIX. században, 1825 és 1828-ban, Magyar város romjait egy örmény pap, Medicis Mihály is látta; utazó és földrajzi író volt. Elbeszélését a szintén örmény származású Lukácsy Kristóf, szamosújvári pap és nyelvész is közölte, 1870-ben. A romok a szomszédos, kaukázusi örmény falu lakosai szerint az ókorbeli szkitáktól erednek. A XVIII. században az

utazó Turkolyi Sámuel és egy francia utazó, ott jártukban, az egyik rajzos vázlatot készített, emeletes pavilonokat látni rajtuk. — A romok közül köveket egy orosz város építésére később el is hordtak. — Magyarban kései, töröknyelvű, aprófeliratokat is találtak; a XIII. századbeli tatár hódítás és vele török csapatok megjelenését jelzik ezek. A X. századra, a városnak akkor még magyarul idejére a szórványok nem vonatkozhatnak.

Konstantin császár a nyugat felé vonuló magyarok üzenetváltásait említi meg, a hátramaradó, vagy keleti székhelyeikre visszatérő, vagyis mint mondja, «Perzsia táján» lakó többi magyarokkal... Az író császár, úgy látszik, itt a nyugatról délkelet felé, Perzsia felé vivő útra gondolt, a perzsákkal több ízben hadat viselő, bizánci tájékozódás révén.

Magyar lakosai a nagy tatár özön idején valószínűleg elbujdostak a kaukázusi hegyekben, vagy megölték őket.

Megjegyezni való: A magyar nép nevének magyarázata több magyar történetíró részéről, úgymint Muageris, vagy Megyer, kevésbé alapos... Másként még: mansi-eri, vagy éppenséggel, mos (?), — nyelvészeti és történelmi szempontból is még ezen felül is önkényes.

*

Záró megjegyzés: Az ókori szkita ősök eredeti nyelve a korai középkorban már holt nyelv volt. Vagyis az Urál-tól nyugatra és a Fekete-tengertől északra az ókorból ismeretes népek nyelve. (Lásd a francia, eredeti kiadásban a szkita nyelv maradványainak jegyzékét.) —

A korai-ókorbeli szumér nyelvet pedig, a Kaukázuson túlról, nevezetesen Mezopotámiából lévén, a középkorban persze még nem fedezték fel a maga eredetiségében.

A szumér nyelv elemei (lásd a francia kiadásban felsorolt 938 cikkelyt és a továbbiakban közölt nyelvtani fejtegetést) — Közel-Keletről elszármazott szkiták és rokonaik révén a Kaukázustól és a Fekete-tengertől északra származtak el.

(Az eredeti francia kiadás 157. oldala.)

- Anton DEIMEL: Sumerische Grammatik, 1939.
 Sumerisches Lexikon, 1930—1939.
 Sumerisch-Akkadisches Glossar
 Akkadisch-Sumerisches Glossar
- Benno LANDSBERGER: Materials for a Sumerian Lexicon
 I—VIII.
- René LABAT: Épigraphie Akkadienne, Paris, 1948.
- Raymond JESTIN: Abrégé de Grammaire sumérienne, Paris, 1952
 Le Verbe sumérien, I.—III. Paris, 1943—1954.
- C. J. GADD: A Sumerian Reading Book, 1926.
- Adam FALKENSTEIN: Die Grammatik der Sprache GUDEAs,
 1949—1950. Fluch über Agadé. (Oeuvres.)
- S. N. KRAMER: The Sumerians, 1963. — Enki and Ninhursag
 (textes divers et œuvres).
- Arno POEBEL: Grundzüge der sumerischen Grammatik, 1923.
- Ed. SOLLBERGER: Le système préfixal dans les inscriptions
 présargoniques.
- Fr. DELITSCH: Sumerische Grammatik, 1914.
- P. WITZEL: Textes poét. sumér. et Œuvres (Keilinschriftl.
 Studien).
- St. LANGDON: Sumerian Liturgical Texts, Aruru. —
 UMBS, Philadelphia, 1917.
- Henri de GENOUILLAC: Textes de Dréhem (Nippur). —
 Premières recherches à Kich, 1924.
- E. CHIERA: Sumerian Religious Texts, Upland, 1924.

- E. I. GORDON: Sumerian Proverbs.
W. W. HALLO: JAOS 88
A. van DYCK: Œuvres
Miguel CIVIL: Œuvres
Victor CHRISTIAN: Die spr. Stellung des Sumerischen, 1932.
Neue Beiträge zur sum. Grammatik, 1957.
WEISSBACH: Die sumerische Frage, 1898.
MELLET-COHEN: Les Langues du Monde, Ire et He éditions,
Paris, 1952.
C. S. BALL: Chinese and Sumerian, Oxford, 1913.
St. KONOW: Linguistic Survey of India
. HEVESY: Finno-ugrisches aus Indien, Wien, 1931.
TSERETHELI: Publ. dans «Journal of the Royal Asia Society».
K. BOUDA: Die Beziehungen des Sumerischen zum Baskischen,
Westkaukasischen und Tibetischen.
SETÄLÄ: Publ. dans le «Journal de la Société finno-ougrienne»
T. LEHTISALO: Die ur-uralischen Ableitungssuffixe,
Helsinki, 1936.
W. STEINITZ: Ostiakische Chrestomathie, Stockholm, 1942.
A. SAUVAGEOT: Syntaxe et Morphologie dans les langues
finno-ougriennes, Paris, 1938.
BALASSA-SIMONYI: Magyar Nyelvtan.
A. DIRR: Einführung in die kaukasischen Sprachen, München.
O. DONNER: Oefversigt . . . , Helsinki, 1872.
DANISMEND: Dictionnaire Turc-Français, Français-Turc
A. VAMBÉRY: Wörterbuch (Dictionnaires des Langues turques).
G. DUMÉZIL: Conférences, 1934.
L. RENOU: Grammaire Sanskrite, Paris, 1930.
UHLENBECK: La langue basque
Pierre LAFITTE: La langue basque
N. E. VROUYR: Répertoire étymologique de l'arménien.
BORK: OLZ, 27 caucasiques).
Björn COLLINDER: An Etymologic Dictionary of the Uralic
Languages, Uralo-Altaica, Stockholm, 1955.
GROENBECH: Kumanisches Wörterbuch
HÉRODOTE: Œuvres, par LEGRAND.
W. HORWORTH: The Kazars (1878).
HIPPOCRATE: Œuvres, par J. DENIKER.
L. LEGRAIN: Economic Texts

T. HACKMANN: Economic and Administrative Texts.
J. C. GADD, N. S. KRAMER: Ur-Excav.-Texts (UET).
Jules MARTHA: La Langue étrusque, Paris, 1912.
B. CARRA de VAUX: La langue étrusque,
Honoré Champion, Paris, 1911.

TARTALOM

Bevezetés	7
A szumér nyelv helyzete	9
Alaktani és mondattani jellegzetességek összehasonlítása	

Távoli nyelvekkel

1. Különböző afrikai nyelvek	14
2. Nyugat-afrikai	14
3. Berber	14
4. Amerikai	14
5. Malájföldi	15
6. Tibet-burmai	15
7. Munda-khol	15
8. Dravida	15
9. Bászk, euszkara	17

A Folyamköz-környéki nyelvekkel

1. Elamita	20
2. Hatti, proto-hatti	21
3. Hettita	21
4. Cháld vagy háld	21
5. Hurrita	22

A szumérrel kapcsolatos mai nyelvekkel

Az örmény		25
A kaukázusi		26
A török		29
A finn-ugor (északiak)		32
A magyar		35
A japán		58
Közös vonások összefoglalása		60
Nyelvcsoportok összehasonlító táblázata		65
Ennek rövid összefoglalása		76
1. sz. Függelék: szkiták		79
2. sz. Függelék: kazarok		81
3. sz. Függelék: Madagaria		84
Szakirodalom		87

JEGYZETEIM